

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA

BAKALÁŘSKÉ KOMBINOVANÉ STUDIUM

2016–2018

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Dana Vlachová

**Neúplná rodina jako možný faktor vzniku a rozvoje poruch
chování**

Praha 2018

Vedoucí bakalářské práce: prof. PhDr. Miloslav Kodým, CSc.

JAN AMOS KOMENSKY UNIVERSITY PRAGUE

BACHELOR COMBINED STUDIES

2016–2018

BACHELOR THESIS

Dana Vlachová

**Incomplete family as a possible factor of the emergence and
development of behavioural disorders**

Prague 2018

The Bachelor Thesis Work Supervisor:

prof. PhDr. Miloslav Kodým, CSc.

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená bakalářská práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracoval(a) samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpal(a), v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použitých zdrojů.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne 18. května 2018

Dana Vlachová

Poděkování

Děkuji prof. PhDr. Miloslavu Kodýmovi, CSc. za odborné vedení, poskytování cenných rad a připomínek. Mnohokrát děkuji za jeho velmi empatický přístup, kterým mě doprovázel při vypracování bakalářské práce.

Anotace

Bakalářská práce se v teoretické části zabývá tématem neúplné rodiny jako možného faktoru vzniku a rozvoje poruch chování. V teoretické části popisuje rodinu, její typy, funkce. Dále shrnuje úlohu rodiny v socializaci jedince, osobnost a její vývoj. Následně je vykreslena neúplná rodina její typy a výchova vzhledem k absenci jednoho z rodičů. Popisuje výchovu v rodině s jedním rodičem, matkou, otcem, a výchovu, kde bylo rozhodnuto o střídavé péči, bez ohledu, zda se jedná o výchovu nařízenou soudem, či dohodu partnerů. Teoretickou část práce uzavírají poruchy chování, jejich klasifikace, projevy a příčiny vzniku.

Praktická část je zaměřena na zjištění, zda se neúplná rodina může podílet na vzniku a rozvoji poruch chování.

Závěr práce je věnován shrnutí teoretických poznatků v kontextu s praktickým šetřením. Následné shrnutím vlivu neúplné rodiny jako možného faktoru vzniku a rozvoje poruch chování včetně zjištění, že neúplná rodina je možným faktorem vzniku a rozvoje poruch chování.

Klíčová slova

Funkce a typy rodiny, neúplná rodina, osobnost, poruchy chování, rodina, socializace jedince, výchova v neúplné rodině.

Annotation

This bachelor thesis deals with the topic of an incomplete family as a possible factor of the emergence and development of behavioural disorders. In its theoretical part it describes the family, its types and functions. It also summarizes the role of the family in the process of socialization of the individual, the personality and its development. Subsequently, an incomplete family and its types are depicted and education in relation to the absence of one of the parents as well. The thesis describes upbringing in a single-parent family headed by mother or father and, in addition, education in a family, in which parental care in turns has been set, regardless of whether it has been based on a court-ordered education or on a partner agreement. The theoretical part of the thesis is concluded with behavioural disorders, their classification, manifestations and causes of their origin.

The practical part focuses on determining whether an incomplete family can participate in the development of behavioural disorders.

The conclusion of the thesis is devoted to the summary of theoretical knowledge in the context of the practical research. At the end of the work it can be found a summary evaluation of the role of an incomplete family as a possible factor of the emergence of behavioural disorders with the final finding that an incomplete family acts as a possible factor of the emergence and development of behavioural disorders.

Keywords

Roles and types of a family, incomplete family, the individual, personality, behavioural disorders, family, socialization of the individual, upbringing in an incomplete family.

ÚVOD.....	9
TEORETICKÁ ČÁST.....	11
1 RODINA A JEJÍ PODÍL NA VÝVOJI JEDINCE.....	11
1.1 Funkce rodiny	12
1.1.1 Socializace a jedinec	14
1.1.2 Osobnost a její vývoj.....	15
1.2 Typy rodiny.....	18
2 NEÚPLNÁ RODINA.....	20
2.1 Typy neúplných rodin	21
2.1.1 Neúplná rodina vzniklá rozvodem/rozchodem	21
2.1.2 Neúplná rodina vzniklá ovdověním	22
2.1.3 Neúplná rodina singl-svobodné matky.....	22
2.1.4 Neúplná rodina se střídavou péčí	23
2.2 Výchova v neúplné rodině	23
2.2.1 Výchova matkou	25
2.2.2 Výchova otcem	25
2.2.3 Výchova single-neprovdanou matkou.....	26
2.2.4 Výchova se střídavou péčí	27
2.3 Problémy v neúplné rodině	27
3 PORUCHY CHOVÁNÍ.....	28
3.1 Klasifikace poruch chování	29
3.1.1 Poruchy chování společenské závažnosti.....	30
3.1.2 Poruchy chování podle věkového období	31
3.2 Projevy poruch chování	33
3.3 Příčiny podílející se na rozvoji poruch chování.....	37
PRAKTICKÁ ČÁST	40
4 VÝZKUMNÉ ŠETŘENÍ.....	40
4.1 Cíl výzkumu.....	40
4.2 Výzkumný problém	40
4.3 Výzkumné otázky	41

4.4	Kvalitativní výzkum	41
4.4.1	Výzkumné metody a techniky.....	42
4.4.2	Metodika výzkumu	42
4.5	Kvalitativní analýza zpracování dat.....	43
4.5.1	Analýza dat dotazníkového šetření	43
4.5.2	Analýza dat rozhovoru	46
4.6	Závěr z výzkumného šetření – interpretace	48
4.7	Závěr – shrnutí výzkumu	50
	ZÁVĚR	52
	SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ.....	54
	SEZNAM ZKRATEK	57
	SEZNAM PŘÍLOH.....	58

ÚVOD

Rodina, téměř pro každého z nás, znamená jednu z prvních sociálních institucí, místo prvotní socializace i výchovy. Rodiče ve většině případů touží po dětech, které chtějí milovat, předávat jim zkušenosti, rozvíjet je a podporovat ve zdravém vývoji v rámci možností rodičovských sil. Děti naopak touží po stabilním, nekonfliktním, láskyplném prostředí. Bohužel ne ve všech případech a s respektem přijímají nabízenou lásku, pomoc, zázemí. Soudobá společnost, i přes neustálé změny, vidí a chápe rodinu jako stabilní prvek bezpečí, jistoty a pochopení. Rodina je vnímána jako jeden z nejdůležitějších prvků v rámci socializačního procesu dítěte.

V souvislosti s politicko-ekonomickými změnami uplynulých let se i tato sociální instituce podrobila proměnám. Dnešní rodina podléhá vlivům změn v kontextu evropského uspořádání. Primární funkce a hodnoty rodin se mění. Primární hodnota rodiny se částečně vytrácí. Vztahy v rodině jsou ovlivněny i proměnami ekonomiky, sociálními a kulturními přeměnami. Fenoménem je uspokojit potřebu každého člena rodina, následně vyhovět i požadavkům a nárokům. V souvislosti s rodinou hovoříme o socioekonomickém statusu, který vykazuje určité znaky: povolání a související prestiž, příjmy, vzdělání.

Změny společnosti se významně podílejí i na rozpadu rodin z rozmanitých důvodů. Milující lidé se odloučí. Model klasické rodiny, máma, táta, děti, je zničen. Objevuje se neúplná rodina. Nejde pouze o absenci jednoho z rodičů z důvodu rozvodu. V některých případech se na neúplnosti rodiny podílí úmrtí jednoho z rodičů nebo i pouhé rozhodnutí matky zůstat s dítětem bez partnera.

V návaznosti na změny probíhající v rodině dochází k narušení stability, objevují se rodiny problémové, v ohrožení. Součástí těchto změn jsou i přítomné děti, které nemusejí vždy chápat nastalou nepříznivou situaci. Mohou být narušeny primární potřeby dítěte. Jedinec může domov, který byl v počátku jeho útočištěm a poskytoval mu pocit bezpečí, vnímat jako nespolehlivý. Absence jednoho z rodičů může znamenat i absenci matky a otce souběžně. Pozice v rodině jsou narušeny. Pro dítě, zvláště v podání milujícího rodiče, jde o ztrátu. Jedinec se snaží vyrovnat se s novou, beznadějnou situací. V kolektivu svých vrstevníků se stává nepřístupným, uzavřeným, nebo naopak přehnaně reaktivním. Může docházet ke zhoršení chování, školní úspěšnosti.

Bakalářská práce se zabývá tématem neúplné rodiny jako možného faktoru vzniku a rozvoje poruch chování. Cílem bakalářské práce v teoretické části je s použitím adekvátních zdrojů zhodnotit, popsat rodinu a její vliv na vývoj jedince, neúplnou rodinu a poruchy chování. Práce vymezuje rodinu, její význam z hlediska socializace dítěte. Funkce a typy rodiny. V další části práce je popsána neúplná rodina, její vznik, výchova dětí v neúplné rodině s přihlédnutím k výchově singl rodiči. Posledním oddíl teoretické práce je věnován poruchám chování, jejich klasifikaci, včetně stručného přiblížení projevů a příčin.

Praktická část bakalářské si kladla za cíl zjistit, zda se na vzniku a rozvoji poruch chování může podílet neúplná rodina.

TEORETICKÁ ČÁST

1 RODINA A JEJÍ PODÍL NA VÝVOJI JEDINCE

„Rodina má ve vyspělých společnostech hlavní odpovědnost za výchovu svých dětí. Tato odpovědnost vychází z historických a kulturních tradic života společnosti a je zakotvena v jejích právních normách a mravních normách. V životě rodiny se v jejím pozitivním i negativním smyslu promítají celkové dlouhodobé důsledky výchovy jejích dětí. Od určitého věku dětí nemůže rodina zabezpečit komplexní a multikulturní rozvoj dítěte svými vlastními silami.“ (Střelec, 1998, s. 158)

Narozením vstupuje každý jedinec do neustále se měnícího koloběhu života. Přijímá nové poznatky, přehodnocuje a znovu utváří nové poznatky. Učí se existovat v sociálním prostředí. Vliv rodiny, jejího fungování má po narození jedince dopad na jeho další vývoj. Dítě po narození není schopno zajistit si samo své primární potřeby. Důležitou roli v jeho smysluplném a podnětném vývoji hraje rodina, její systém vztahů a interakcí, poskytování životních jistot. Sama rodina je následně jedním z článků dalšího, širšího systému. Vliv rodiny v dalších následných etapách vývoje jedince, jeho interakci s okolím má zcela nezastupitelné místo. Rodina je prezentována z obecného hlediska jako útvar stability a bezpečí. Z hlediska svých funkcí je jedinečná, nenahraditelná a originální.

Průchovo pojetí (Průcha a kol, 2013) mluví o rodině jako o nejstarší společenské instituci, plnící nejen funkci socializační, ekonomickou, sexuálně regulační, reprodukční. Podílí se na vytvoření emocionálního klimatu, formování interpersonálních vztahů, hodnot, postojů.

Geist (Geist, 1993) definuje rodinu jako základní jednotku sociální organizace jen s těžko výstižně definovaným výměrem, který by zaznamenal všechny typické znaky, které rodina ve všech sociálních podobách má. Rodinu považuje za institucionalizovaný sociální útvar nejméně tří osob, z něhož část členů je spojena pokrevním, popřípadě adoptivním sociálním vztahem.

Veselá (Veselá, 2005) vnímá rodinu jako základní a nejvýznamnější společenskou jednotku, s nezastupitelným společenským významem, jež je z tohoto důvodu pod ochranou státu a chráněna zákonem.

Vzpomínané příklady definice rodiny mají společný základ. Jedná se vždy o jednotku, skupinu s určitými vztahy a posláním. Vztahy a poslání rodiny společně s určitými rituály, tradicemi se významnou měrou podílejí na vývoji a rozvoji jedince během socializačního procesu a jeho utváření osobnosti.

Rodina ovlivňuje vývoj jedince z hlediska funkcí, které zastává a jež jsou známé i z historického pohledu. Zastává důležitý úkol z hlediska primárního socializačního prostředí jedince. Je spojena se vštěpováním určitých norem chování nebo jednání. Vytváří místo bezpečí, porozumění, stabilního zázemí, jistoty a opory.

1.1 Funkce rodiny

Rodina ze společenského hlediska a s odkazem na historický vývoj plnila určité funkce, které se s vývojem doby významně neměnily. Byly spíše ovlivněny politikou určitého státu či teritorialitou, v některých případech i náboženskou morálkou. Jednalo se o vlivy hospodářské, kulturní, politické, které se odrážejí v životním stylu rodiny, jejích nárocích a schopnosti vyhovět požadavkům všech členů včetně potomků. Změny vývoje ve společnosti se odrážejí i na fungování rodiny a vztahů uvnitř. Včetně možných negativních dopadů odrážejících se v komunikaci, vzájemném pochopení, respektu. Plnohodnotná funkčnost zcela jistě za běžných podmínek, které jsou pro danou společnost normální, může být ohrožena. Ohrožení se týká i dětí, které ve vztahu žijí. Na úspěšném fungování rodiny se podle mého názoru podepisují i sociální vztahy a postoje mezi členy rodiny. Důležitým aspektem pohledu na fungování rodiny je její velikost, věkové rozpětí členů, jakož i dosažené vzdělání rodičů, koníčky a hodnotová orientace. V rámci plnohodnotného působení rodiny je žádoucí zachovat v rámci toho, co je v dané společnosti běžné a normální, následující funkce.

Biologicko-reprodukční funkce

Z historického náhledu se funkce biologicko-reprodukční považuje za nejstarší. V minulosti byla rodina zakládána prvotně za účelem reprodukce, zachování lidského rodu. Z hlediska genetického vybavení muže a ženy, jejich vzájemného vztahu přijde na svět nový jedinec, jemuž je třeba zajistit adekvátní podmínky pro rozvoj.

Ekonomicko-zabezpečovací funkce

Úkolem je zabezpečit a poskytnout členům rodiny určitý životní standard a jistotu. Nejen v oblasti materiálního zabezpečení. Jde o rozvoj po stránce duševní a sociální. Z hlediska ekonomického se rodina prezentuje jako typ spotřební jednotky, která je závislá na výrobní aktivitě společnosti.

Emocionální funkce

Zde se jedná o citové pouto mezi členy rodiny. Faktorem, který se podílí na pocitu bezpečí a spokojenosti, je rodinné prostředí. Plné lásky, vzájemné důvěry a odpovědného přístupu členů. Rodina poskytuje prostor a podílí se na utváření emocionálních vlastností včetně modelace charakterových vlastností jedince.

Socializačně-výchovná funkce

Zde jde o neskrývaný zájem v poskytování péče o dítě, jeho přijetí a výchovu. Prvek výchovné funkce spočívá především v nezastupitelnosti. Výchovná funkce se postupem věku dítěte mění, svoji roli ve výchově přebírají i další instituce, vzdělávací subjekty. Socializační funkce spočívá s pronikáním jedince do společnosti. Seznamování s hodnotami a normami společnosti. Socializace jedince probíhá během celého života. Nejdůležitější a nezastupitelný je pro jedince socializační rodinný proces již v počátcích života.

Rekreačně-relaxační funkce

V dnešní době se hovoří o potřebách aktivního odpočinku a relaxace. Rodina by rovněž měla poskytnout jedinci smysluplné využití volného času. Kromě podpory různých zájmů by měla ctít i společné chvíle strávené v rodinném kruhu. Nutně se nemusí jednat pouze o finančně náročnou aktivitu, která s sebou nese i možná rizika s ohledem na další vývoj jedince, ale v některých případech možnou neúnosnou situaci celé rodiny.

V souvislosti s výše uvedeným je vhodné přijmout i fakt, že některé rodiny vystupují ve vztahu k dítěti jako poruchové a nefunkční. Za nefunkční bývají považovány kromě již prezentovaných funkcí, které nejsou plněny či přijímány, i další aspekty. Rodiče se nemohou starat o dítě, nedovedou, popřípadě nechtějí převzít odpovědnost. Rodina sama se následně stává pro dítě-jedince zdrojem vzniku abnormalit a podílí se i na rozvoji různých jevů nejen psychických, ale i patologických. Dochází k narušení rovnováhy psychosociálního vývoje

jedince s ohledem na vývoj samotný i v rámci širšího vnímání rodiny a jejích členů, společnosti. Mezi problémy podepisující se na ohrožení chování jsou dysfunkční nebo afunkční rodina, problém osobnosti rodičů (rodiče nechtějí pečovat, neumějí nebo se sami dopouštějí jednání v rozporu s normami společnosti). V některých případech přichází v úvahu syndrom týraného dítěte. (Fisher, 2009) Vše uvedené se může do určité míry nebo v kombinacích podílet na utváření budoucí osobnosti dítěte, a to jak v pozitivním smyslu, tak v negativním.

Rodiny fungují v rámci společnosti jako systém, který má další subsystemy. Porucha jednoho z prvků subsystemu, v jedné části, se projeví ve funkci jako celku. Systém rodiny je zapojen do dalšího, širšího společenského systému, do systému společenských vztahů apod.

1.1.1 Socializace a jedinec

„Celoživotní proces, v jehož průběhu si jedinec osvojuje specificky lidské formy chování a jednání, jazyk, poznatky, hodnoty, kulturu a začleňuje se do společnosti. Realizuje se hlavně sociálním učením, sociální komunikací a interakcí i nátlakem“. (Průcha, 2009, s. 267)

Jedinec se během celého života neustále vyvíjí. S ohledem na neustálý vývoj získává nové, rozšiřující poznatky, s jejichž pomocí si formuje vlastní postoje a názory. Osvojuje si formy chování, jazyk, kulturu. A to i v kontextu celého sociálního prostředí. Primární úlohu v utváření názorů sehrává rodina, její složení, postoje, stabilita a funkčnost. V souvislosti s výše uvedeným je důležité připomenout, že *„... socializace dítěte se dělí do tří etap: 1. etapa, v níž se dítě identifikuje s matkou a nachází tak stabilitu vztahů ve společnosti; 2. etapa, v níž se dítě snaží osamostatnit, najít své místo v síti sociálních vztahů a ve které se vytváří základ vlastností jedince a jeho hodnot; 3. etapa, v níž se dítě začleňuje do širších sociálních vztahů a systémů, které již nejsou vymezeny pouze životem v rodině.“* (Průcha, 2013, s. 267)

V rámci socializace si jedinec osvojuje důležité prvky-podněty, které mají vliv na jeho vývoj. Podle některých výzkumů, jak uvádí Říčan (Říčan, 2004) jsou vlivy vnějších a vnitřních podnětů vyrovnané. K významnému posunu nedošlo ani ovlivněním vnějších podnětů, a to ani z pozitivního či negativního hlediska. Pouze při výrazném negativním a deprivacním nedostatku podnětů došlo k výraznému odchýlení ve vývoji. Jedinec, který je

vyvinut na konkrétním stupni, v konkrétním věku je schopen přijímat a rozpoznávat určité podněty. Existuje tedy přímá souvislost mezi biologickými možnostmi jedince a vnějšími podněty. V souvislosti s tímto je potom rodina prezentována jako nejdůležitější prvek vnějšího prostředí z hlediska raného vývoje jedince.

Jak již bylo uvedeno výše, z hlediska etap socializace má prvotní vliv na vývoj jedince identifikace s matkou. V souvislosti s tím se nabízí jako vhodné zmínit Teorii citové vazby včetně jednoho z důležitých aspektů pro vývoj jedince, a to citové přilnutí jedince k matce nebo osobám v blízkosti dítěte. John Bowlby popsal **teorii citové vazby**, připoutání, přilnutí, jako myšlenku, že k brzkému připoutání dochází na základě působení vrozeného systému v mozku, který odpovídá za emoční, motivační a paměťové procesy v souvislosti se vztahem pečující osoby. Hlavní myšlenkou v teorii připoutání je, že všechny děti mají potenciál rozvinout vztah založený na bezpečí s jedním či více nejdůležitějšími pečovateli. Příklad Bowlbyho teorie ukazuje na možnosti plnohodnotného využití dětského potenciálu k rozvoji nejen primárních sociálních interakcí, ale i možného vnímání vztahů blízkého okolí.

1.1.2 Osobnost a její vývoj

Pojem osobnost v dnešní společnosti je vnímán především jako osoba významná, výjimečná svými vlastnostmi. Jen málo jedinců si osobnost spojí i s psychologickým hlediskem, čili že každý člověk je vlastně osobnost se svojí strukturou psychických vlastností a dispozic. Dříve bylo již zmíněno, že socializace jedince je podmíněna okolními osobami, dítě–matka, dospělý–dospělý, vzájemným působením. V souvislosti s tímto je důležité říci, že osobnost se formuje právě v sociálních interakcích. Tedy vývoj osobnosti je závislý nejen na úspěšné socializační aktivitě, ale je nutně podmíněn dalším působením. Osobnost se formuje rovněž na základě genetických faktorů. Podíl na utváření osobnosti má individuální zkušenost a další vnější i vnitřní činitelé. Z podnětů interakčních vztahů stojí jedinec před otázkou tvoření a vyvozování vlastních názorů, hodnot a norem. Při vzájemném působení s prostředím se jedinec učí akceptovat normy, vztahy, přebírá určitý model kultury. V kontextu s tímto se učí respektovat starší, zkušenější osoby, začíná se orientovat v žebříčku sociálních hodnot, jeho permeabilitě. V souvislosti s prostupností, sousledností a zákonitostí vývoje osobnosti jsou uvedeny krátce vybrané teorie. Tyto teorie nejsou jednou ucelenou teorií, která

pojednává o celé osobnosti a jejím rozvoji všech psychických funkcí. Reprezentují výklad jedné určité oblasti (zrání, učení, plynulost vývoje, nepřetržitost).

Psychodynamická teorie vývoje osobnosti podle Sigmunda Freuda

„Rozvoj osobnosti a jejích psychických funkcí je primárně určen vrozenými pudovými dispozicemi, pudem života a pudem smrti, a jejich interakcí“. (Vágnerová, 2012, s. 33)

Pud života je vnímám jako uspokojení individuálních potřeb, vnímání života a dosažení příjemného. Naopak pud smrti je charakterizován spíše destruktivitou, směřuje k násilí, agresi nejen k sobě, ale i k jiným lidem. Na vývoji osobnosti teprve až druhotně se podepisuje okolí a s tím související zkušenost. *„Vliv prostředí se projevuje ve formě principu reality, usměrňující pudovou energii dítěte ve shodě s požadavky dané společností“.* (Vágnerová, 2012, s. 33)

Tři subsystemy, které tvoří osobnost, mají různé funkce. Odlišují se z pohledu vývoje. **Id** je vrozená, základní část osobnosti. Je tvořena pudovými procesy, dispozičně danými. **Ego** je ovlivňováno vnějším světem, reálně uspokojuje pudové potřeby jedince. **Superego** jedná se o naučenou složku osobnosti, která se vyvíjí nejpozději.

Prožívání a chování jsou ovlivňovány zkušenostmi raného dětství. Zůstávají určitou dobu v nevědomí. Vystupují na povrch až v pozdější době a následně se podílejí na chování.

Teorie kognitivního vývoje podle Jeana Piageta

„Kognitivní vývoj zahrnuje růst a rozvoj rozdílných schopností, jako je vnímání, pozornost, jazyk, paměť, řešení problémů, chápání pojmů“. (Vágnerová, 2012, s. 44)

Jedinec disponuje schopností přizpůsobení se nárokům a požadavkům okolí, získává nové poznatky. Tyto poznatky a způsoby následně integruje do ucelenějšího, komplexního systému. Během vývoje, který probíhá jednak plynule, ale i v etapách, se mění způsob poznávání, uvažování. Podle Piagetovy teorie je vývoj rozdělený do pěti fází. Jsou charakteristické vztahem k poznávání.

Fáze senzomotorické inteligence, její délka trvá od narození až do 2 let. Jedná se o období primárního rozvoje poznávacích procesů. **Předoperační fáze**, jde o období od 2 do 7 let. V této fázi se rozvíjí poznávání. Nejprve na úrovni symbolického a předponového

myšlení. Poté na úrovni názorného a intuitivního. **Fáze konkrétních logických operací**, rozvíjí se ve věku od 7 do 11 let. Dětské uvažování se v této době zásadně proměňuje. Jedinec respektuje základní zákony logiky. Uvažuje o attributech určité situace nebo objektu. Dovede ukázat postup řešení. **Fáze formálních logických operací**, objevuje se mezi 11. a 12. rokem. Jedinec uvažuje hypoteticky, nesoustředí se na konkrétní označení problému.

Teorie sociálně-kognitivního učení Alberta Bandury

„... uskutečňuje se v rámci interakce dítěte a jeho sociálního prostředí, kterou označuje jako reciproční determinismus“. (Vágnerová, 2012, s. 52)

Jedinec-dítě není pouze pasivní příjemce podnětů zvenčí, má i svoji aktivní roli. Učí se na základě nápodoby a pozorování ostatních lidí (observační učení), ale také v průběhu interakce s ostatními osobami, zvláště s těmi, kteří jsou pro něho významní. Na základě těchto modelů a vlastního pozorování si vytváří i svůj způsob chování. V rámci svého osobnostního systému norem chování diferencují chování žádoucí či nežádoucí. V rámci této teorie si vytváří vlastní pohled na vlastní schopnosti chování a rovněž i způsoby reagování. Bandura hovoří o *„osobní zdatnosti, resp. přesvědčení o své vlastní zdatnosti“*. (Vágnerová, 2012, s. 52)

Teorie „přejímání rolí“ Roberta L. Selmana

„... zaměřena na analýzu rozvoje dětského sebepojetí, které je závislé na dětské aktivitě i na charakteru sociálních interakcí, jichž je daný jedinec účastníkem“. (Vágnerová, 2012, s. 53)

Znamená to tedy, že dítě může ovlivňovat svůj osobní vývoj upřednostněním některých aktivit, zvolením přátel nebo i sociálních situací. Dochází tak k získávání významných poznatků z okolního světa a o sobě. Dřívější egocentrický přístup se proměňuje na schopnost diferencovat a vnímat jiné další názory a jejich odlišnosti. Jedinec symbolicky přejímá roli jiné osoby, přemýšlí z pozice druhé osoby. I toto má vliv na formování chování, uvažování a prožívání i v kontextu vlastního „já“.

Teorie psychosociálního vývoje osobnosti podle Erika Homburgra Eriksona

„Erikson vychází z předpokladu, že člověk musí v každém období vyřešit nějaký úkol, který odpovídá očekávané úrovni jeho kompetencí a pro tento věk obvyklým požadavkům společnosti“. (Vágnerová, 2012, s. 41)

Podle Eriksona je vlastně vývoj osobnosti záležitostí celého lidského žití. Není skončen dosažením dospělosti, pokračuje i v dalších etapách. Je odvislý od proměn podmíněných psychicky v dospělosti a stáří.

V první vývojové fázi si jedinec buduje důvěru v okolní svět, které mají vliv na utváření žádoucích vlastností a forem jednání. Utvrzuje se v pocitu bezpečí a rozvíjí se vstřícnost k okolnímu světu. Získává zkušenosti v rámci prvotních vazeb, které jsou podstatné pro další emoční vývoj, poznání a sociální přizpůsobivost. **V druhé vývojové fázi** se rozvíjí proces uvědomění sama sebe. Jedinec získává zkušenost vlastního sebeprosazení, vnímá hranice vlastních schopností. Přijímá pravidla, akceptování norem je však ještě potřeba kontrolovat. V dalším vývoji je aktivita více usměřována společenskými normami, které ovlivňují projev jedince. Dochází k rozšíření kontaktů s ostatními lidmi i mimo rodinu, podílejícími se na utváření sociálních postojů a chování. Následně se orientuje na výkon, kterým si potvrzuje kvality, a dále se snaží prosadit. Rozvíjí se schopnosti rozumové, získává vztah k práci. Následně dochází k rozvoji vlastní identity – rozvíjí se sebepojetí jedince. Jde o období rozporu mezi tradicemi a konvencemi. Přijetí vlastní identity a její hledání může být v mnoha ohledech obtížné. Někdy je spojeno s pocitem nejistoty. V rané dospělosti je přijata určitá fáze intimity. Cílem a smyslem je vytvořit hlubší intimní vztah včetně vytvoření identity páru. Další vývoj sleduje období vytvoření nové rodiny nebo směřuje k rozvoji kariéry. I v tomto případě se jedná o rozvoj osobnosti. Následně přichází smíření s životem. Jedinec by měl již pochopit vlastní život.

Z hlediska pojetí výše uvedených teorií je patrné, že pojem procesu vývoje osobnosti nelze jednoznačně definovat. Ovšem je zřejmé, že k vývoji s ohledem na věk je důležitá potřeba jistoty, potřeba interakcí s nejbližšími a okolím, následně řešení „problémů“ či vlastní realizace přiměřená věku.

1.2 Typy rodiny

Důležitou roli vzhledem ke vzniku poruch, rozvoje chování sehrává rodina, její funkce a její typy včetně sociálního okolí jedince. V kapitole 1.1 je nastíněna rodina a její funkce z hlediska společenského. Některé funkce rodiny nemusí být dodržovány a nejsou plněny. Pro jedince se toto může stát prvkem pro vytvoření negativního směru vývoje, poruchy chování, odchylky od toho, co je běžné a uznávané v daném systému. Může dojít ke vzniku a rozvoji

sociálně-patologického jevu. Existuje několik hledisek (Dunovský, 1989), složení rodiny, její stabilita, ekonomická a sociální situace, osobnost rodičů, sourozenců, péče o dítě včetně zájmu, podle nichž byly popsány čtyři typy rodin:

Funkční rodina. Tato rodina disponuje předpoklady pro veškerý dobrý vývoj jedince včetně prospěchu.

Problémová rodina. V této rodině se objevují poruchy některých nebo všech funkcí. Nemusí nutně znamenat ohrožení rodinného systému nebo vývoje jedince. Problémy řeší sama, pouze v některých případech je nutná intervence zvenčí.

Dysfunkční rodina. V tomto případě je to rodina s vyskytujícími se vážnými poruchami nebo poruchami všech funkcí rodiny. Poškozují nejen rodinu z celkového pohledu, ale i rodinu v jejích funkcích.

Afunkční rodina. Poruchy v této rodině jsou natolik veliké, že rodina již není schopna plnit základní úkoly. Dítě je již závažným způsobem poškozováno nebo může být poškozeno v existenci samotné. (Fisher, 2009)

Vzhledem k prezentovanému je důležité zmínit i narušené vztahy mezi partnery či rodiči. V kontextu s hádkami, negativními postoji mezi rodiči, které mohou postupem času nabývat na intenzitě, se i toto stává jedním ze závažných důvodů ovlivnění vývoje a chování jedince. Tyto ohrožující činitele mají zejména v období adolescence a pubescence, vliv na další utváření osobnosti jedince, jeho vzorců chování v rámci společensky přijatelné normy. Jedince může ovlivnit nežádoucí styl jednání a vzájemných vztahů v rodině. Neplnění některých funkcí si může přivlastnit bez ohledu na možné dopady.

2 NEÚPLNÁ RODINA

„... rozpad rodiny představuje specifickou psychosociální zátěž. Je silným zásahem do světa dítěte, který byl považován za bezpečný a jistý, také proto, že jej chápalo jako trvalý. Rozpad rodiny ovlivní jeho postoj k jiným lidem i k sobě samému“. (Vágnerová, 2012, s. 230)

Z historického pohledu neúplné rodiny vznikaly a existovaly od nepaměti. Typickým příkladem byly rodiny, kde došlo k úmrtí jednoho z rodičů, odchodu od rodiny. Z dnešního pohledu jsou to především rozvody, a jejich velké procento vzhledem k populaci, které způsobují neúplnost rodin čili i absenci jednoho z rodičů. Neúplné rodiny tedy vznikají na základě rozvodu rodičů, úmrtím rodiče, v úvahu přicházejí rodiny, kde přicházejí na svět nemanželské děti narozené mimo manželství, a to jak ženám žijícím v partnerském vztahu, tak ženám singl, které se dobrovolně rozhodly pro výchovu dítěte bez přítomnosti a intervence otce. Mnohem častěji v neúplných rodinách chybí otec. Jeho nepřítomnost může být nahrazena i jinými muži – dědeček, strýc, pokud je s nimi rodina v kontaktu. Z pohledu vlivu na vývoj jedince může být i skrytá – funkční neúplnost rodiny. Navenek sice působí dojmem úplnosti a spořádanosti. Jeden z rodičů neplní, nepřijímá nebo ignoruje rodičovské funkce. Nebývá společně s rodinou, nevšímá si dítěte, je citově chladný. Funkční neúplnost bývá ohniskem napětí v rámci celé rodiny. Jednomu z partnerů chybí opora druhého, dětem chybí rodič, který sice sdílí domácnost, ale nevěnuje dostatek prostoru pro vzájemný rozvoj vztahů, nenalézají u něho oporu, cit a pochopení. V mnoha případech je vznik neúplné rodiny určitým způsobem osvobození. Zejména v případě, kdy v rodinách figurovalo násilné a agresivní chování jednoho z partnerů, ovlivnění vztahů v rámci patologických závislostí nebo výrazná rozdílnost názorů. V kontextu dnešní doby se může také jednat o ekonomické nastavení fungování vztahů v rodině společenskou prestiží povolání jednoho z rodičů. Neúplné rodiny tedy vznikají na základě rozmanitých okolností, kombinací, nejen vnitřních, ale i vnějších podnětů. Ne ve všech případech vzniku neúplné rodiny dojde k naprosté destabilizaci vztahů mezi partnery, manželi. Bývalí partneři jsou i nadále především rodiči a umí spolu úspěšně vést komunikaci. Pro děti je to reprezentace kladných udržení vztahů i po rozchodu. Z hlediska dalšího vývoje jedince je v souvislosti s utvářením respektu norem chování jeden z pozitivních příkladů posunu vpřed. Rodiče jsou pro rozvoj jedince modelem budoucího, dospělého chování.

2.1 Typy neúplných rodin

Neúplné rodiny, jak již bylo uvedeno, vznikají absencí jednoho z rodičů. Jedná se o rodinu po rozvodu či rozchodu, vzhledem ke skutečnosti, že určité procento dětí se rodí nesezdaným párům. Následuje neúplná rodina vzniklá úmrtím jednoho z rodičů. Rodina single matky, která nežije s partnerem. Posledním typem je neúplná rodina s dětmi ve střídavé péči. Níže uvedená dělení tedy přiblíží konkrétní podoby neúplných rodin. Všechny typy mají společného jmenovatele, a to absenci jednoho z rodičů v kratším či delším časovém intervalu. Adaptace na tuto skutečnost může být různě dlouhá a může být provázena mnoha emočně vypjatými doprovodnými stavy či situacemi, které mohou souviset se změnou chování. Jedinec-dítě prochází určitými etapami od nepochopení situace až k přijetí nebo vytěsnění. Na absenci jednoho z rodičů reaguje různými projevy chování.

2.1.1 Neúplná rodina vzniklá rozvodem/rozchodem

V současné době existují neúplné rodiny, které vznikají nejen v důsledku rozvodu. Vznikají i rozchodem partnerů. Je to dáno faktem, že některé páry se rozhodnou ke společnému soužití bez uzavření sňatku. V obou zmiňovaných případech se vztah může rozpadnout z různých příčin. Některé případy ukazují na nutnost rozpadu z hlediska dalšího, společností respektovaného rozchodu, zvláště pokud souvisí s patologickým jednáním některého z rodičů. V dalším případě jde o rozluku na základě vzájemně nevyhovujícího pohledu na sdílení společného soužití partnerů. Jindy některý z partnerů se nechce podílet na ekonomické vyváženosti v rámci uspokojení potřeb členů rodiny. Děti ani partner již nejsou „přínosem.“ Vztah směřující k rozchodu může být ovlivněn i touhou po vytvoření nové rodiny. Bez ohledu na tyto skutečnosti je oddělení od jednoho z rodičů traumatizujícím zážitkem. Záleží na okolnostech, jakým způsobem rozchod probíhá. Na straně jedné sami rodiče dítě vtahují do jejich problémů a neshod. Na straně druhé existují páry, které rozchod zvládnou v klidu. Vzniklý rozpad rodiny potom nemusí pro jedince znamenat skličující zkušenost. Negativním dopadem rozchodu se obvykle stává nesoulad v dohodě o styku s dítětem, vyřešení finančních požadavků partnera, což způsobí další konfliktní situace. *„Rodiče by měli být pro děti i nadále spolehlivými autoritami, které jsou schopny komunikace a společného hledání další podoby odděleného života“.* (Svoboda, 2015, s. 53)

Velmi častým typem rodiny vzniklé rozchodem nebo rozvodem je následně osamělý rodič s dítětem. Osamělý rodič, navzdory předsudkům, může nebo je schopen poskytnout jedinci kvalitní zázemí a vytvořit tak podmínky pro jeho další osobnostní vývoj. „*I v situaci, kdy jeden partner odešel z rodiny, může být snaha osamělého rodiče udržet rodinnou identitu a pomoci dětem úspěšná*“ (Sobotková, 2012, s. 130) Rodiče, kteří zůstávají sami, se také musí potýkat s množstvím nesnází či problémů.

2.1.2 Neúplná rodina vzniklá ovdověním

Z historického hlediska vznikaly neúplné rodiny nejvíce úmrtím jednoho z rodičů. Rozvod byl s ohledem často i na náboženskou morálku nepřijatelný způsob ukončení nefunkčního nebo problematického vztahu partnerů. Neúplná rodina vzniklá ztrátou matky, častěji otce si ponechala ve vztahu k partnerovi především citové pouto, které bylo podpořeno ve velké většině případů příjemnými vzpomínkami. Nebyla zde známka rozchodu rodiny. Nejen z dětského pohledu jde o ztrátu milované osoby, se kterou se již nikdy nesetká. Pohledem společnosti je ovdovělým rodičům poskytnuto více tolerance, soucitu, poněvadž tito si situaci záměrně nezpůsobili. Nicméně rodina vzniklá úmrtím jednoho z rodičů s sebou nese stopy emočních prožitků. Vzniklá situace ovlivňuje vztahy s okolím včetně vztahů k sobě samému. Dítě přemýšlí ve smyslu bezpečného života. Do budoucnosti se musí smířit se ztrátou a vyrovnat se s ní. Pro určitou etapu dalšího vývoje rodiny a jedince je typický proces truchlení. Může se projevit po stránce emoční, chování a tělesné. Období trvání nelze přesně stanovit. Smutek a bolest je přirozená reakce organismu na vzniklou situaci. Děti se stávající situací vyrovnávají jiným způsobem než dospělí. V očích dětí se smrt stává nespravedlivou, hlavně pokud přijde neočekávaně. Bylo již řečeno, že ovlivňuje další vývoj. Je tedy nutné pomoci a podpořit vyrovnat se situací. Důležitou úlohu hraje širší rodina.

2.1.3 Neúplná rodina singl-svobodné matky

V současnosti existují ženy, které se rozhodly, bez ohledu na následky, nést zodpovědnost v péči o dítě, rozvoje jeho osobnosti samy bez partnera. Ve velké míře je oporou stávající rodina. Tedy rodina, která se o dítě zajímá, pomáhá a respektuje nejen dítě, ale i matku. Příčiny, které vedly ženu k rozhodnutí být sama s dítětem, mohou být různé. Jedná se o ženy,

které nikdy nechtěly vytvořit trvalý vztah, ženy, kterým partner nebyl dostatečnou zárukou kvalitní existence. Popřípadě se partner dopouštěl jednání v rozporu se zákonem. Do rodiny single matky patří ženy úspěšné v zaměstnání, finančně nezávislé. Chtějí mít rodinu, vztah nikoli. Nezanedbatelným faktem je jejich věk. Vytvoření pevného rodinného vztahu by mohlo ohrozit společenské postavení a uplatnění na trhu práce. V budoucím vztahu by byla partnerka dominantnější po stránce příjmové, na partnera klade vysoké požadavky. Je si plně vědoma možné nevyváženosti ve vztahu. Na straně druhé jedinec z rodiny není ovlivněn možnými hádkami a případnými konflikty.

2.1.4 Neúplná rodina se střídavou péčí

Mezi typy neúplné rodiny je možné zařadit rodiny, kde po rozvodu/rozchodu probíhá tzv. střídavá péče. Tato péče je v mnoha ohledech diskutována. Na straně jedné přináší dítěti možnost styku s oběma rodiči, na straně druhé neposkytuje možnost stabilního a pevného zázemí. Situace většinou vzniká neustálou, byť periodickou migrací dítěte od otce k matce a naopak. V tomto případě je nutný vzájemný respekt rodičů včetně ujasněných pravidel týkajících se vytvoření výchovných principů důležitých pro dítě. Znamená to, že rodiče společně nejen cítí, ale i plní přesně dané stanovené dohody, které jsou důležité pro zdárný rozvoj osobnosti jedince. Nedochozí ke komunikačním krizím mezi bývalými partnery. Rodiče spolupracují, setkávají se, někdy si musí vyslechnout i kritiku druhého rodiče a musí adekvátně reagovat bez zbytečných emocí, afektů. Při úspěšném fungování výchovy v rodině se střídavou péčí je vhodné brát ohled na vzdálenost bydliště obou rodičů. Dohady o vhodnosti nastavení vzhledem k vývoji dítěte jsou otázkou mnoha diskusí. „*Psychologická praxe je spíše konfrontována s nevhodně nastavenou střídavou péčí, ať už z hlediska věkové nepřiměřenosti nebo nevhodné formy kontaktu*“ (Svoboda, 2015, s. 53)

2.2 Výchova v neúplné rodině

Výchovu definujeme jako proces se záměrným působením na osobnost člověka, jehož cílem je dosažení pozitivních změn ve vývoji. Výchova v moderním pojetí je „... *proces záměrného a cílevědomého vytváření a ovlivňování podmínek umožňující optimální rozvoj každého jedince...*“ (Průcha, 2013, s. 345)

Rodina, i neúplná, působí na utváření budoucích postojů a charakteristik jedince. Výchova v prostředí, kde chybí jeden z členů, otec, matka, může být náročnější z hlediska rozdělení jednotlivých rolí, zodpovědnosti, a to nejen ke vztahu k jedinci-dítěti, ale i k běžnému zajištění provozu celé domácnosti včetně zajištění prostoru pro rozvoj a výchovu. Role, dříve rozdělené, jsou nyní v gesci pouze jedné dospělé osoby. Neúplná rodina se potýká s problémy, které se v běžné, funkční rodině nevyskytují, popř. se vyskytují v omezené míře. Na jedince vyrůstající v neúplné rodině působí jednak osoba, které je dítě svěřeno do výchovy, jednak se jedinec vyrovnává i s působením dalších osob a okolní společnosti. Úplnost rodiny vzhledem k výchově nemusí znamenat zcela výchovu úspěšnou, co se týká optimálního rozvoje jedince. Naproti tomu, neúplnost rodiny není známkou výchovy předem neúspěšné. V dnešním pojetí rodina neúplná není stigmatizujícím prvkem. „*Úplnost rodiny sama o sobě rozhodně není ještě zárukou výchovných úspěchů, stejně jako neúplnost rodiny sama o sobě nikterak neznamena, že by tu musela být spousta nezdaru a těžkostí.*“ (Márová, 1975, s. 50) Výchova, jako složitý proces, začíná již v prvních dnech našeho života. Následně už nás nikdy neopustí. V kapitole 1.1.1 byla zdůrazněna důležitost podnětů, které se odrážejí ve formování jedince. V souvislosti s tím je nutné zmínit vhodnost, přiměřenost, množství podnětů vzhledem k mentální vyspělosti jedince. Další podmínkou je učení. Rovněž bylo již zmiňováno v kapitole 1.1.2 v souvislosti s osobností a jejím vývojem. Učení, v optimálních podmínkách, by mělo jít ruku v ruce s vytvářením smysluplných podnětů. Podnětů, ze kterých jsou jedinci schopni čerpat zkušenosti a obohacující poznatky. Vytváření životní jistoty je dalším prvkem vázaným na výchovu v rodině. Dříve již bylo uvedeno, že právě rodina se podílí na poskytování životních jistot, citového pouta, zázemí, jak jsem již zmiňovala i v souvislosti s Bowlbyho teorií. Výchova je tedy složitým procesem, který je součástí rodiny, a to bez ohledu na její úplnost. Výchova sebou nese spoustu rizik, v úplné, funkční rodině se podílí na výchově i uspokojení potřeb oba rodiče. Na funkcích v rodině, prezentovaných blíže v kapitole 1.1, se podílejí oba z rodičů-partnerů, každý přispívá v rámci svých možností. Z hlediska neúplnosti rodiny můžeme předpokládat, že dojde ke stagnaci některé z funkcí nebo naopak. Všechny „úkoly“, na kterých se rodiče-partneři podíleli společně, většinou dopadají pouze na jednoho z rodičů. Zabezpečení chodu domácnosti pouze single rodičem klade nároky nejen na rodiče, ale i děti, které z partnerství/manželství zůstávají. Mění se rozdělení rolí a pozic. Některé děti velice těžko snášejí absenci druhého rodiče, a to nejen po stránce citové, ale i po stránce ekonomického zabezpečení. Musejí se aktivněji podílet na fungování nové domácnosti. Na scénu vstupují nové povinnosti, které dříve nebyly žádoucí nebo byly jen v omezené míře. V opačném případě se single rodič snaží

za každou cenu udržet podmínky, na které byly děti zvyklé, někdy i za cenu vlastního sebeobětování. Z toho pro dítě zvyklé mít vše vyplyne, že většinou máma, popř. otec nemá dostatek času, nechápe nebo nechce pochopit změny v organizaci a chodu neúplné domácnosti. Na scénu přicházejí výčitky, vydírání ze strany dítěte jako náznak dalších problémů, kterým musí neúplná rodina čelit.

Pokud mluvíme o výchově jedním rodičem: „... *není třeba se obávat, že by matka nebo kdokoliv jiný, kdo zůstává s dítětem, nebyl schopen dodat mu dost smyslových podnětů, je-li sám normálně rozumově vyspělý a má-li dítě rád*“. (Matějček, 1975, s. 57)

2.2.1 Výchova matkou

V kapitole 1.1.1 byla v rámci socializace uvedena skutečnost potřeby dítěte identifikovat se s matkou a najít tak patřičnou stabilitu ve společnosti. Z hlediska Bowlbyho teorie citové vazby je kladen důraz na citové přilnutí jedince k matce. Výchova za podmínek, že po rozvodu zůstává matka většinou sama s dítětem, může nést určitá úskalí. Matka i v tomto období zůstává matkou. V tuto chvíli jsou ovšem na ni kladeny větší nároky. Jedná se o otázky zabezpečení jedince po všech stránkách. V podobě výchovy matkou je zřejmé, že přicházející podněty jsou pouze od jedné osoby. Nevýhodou této výchovy je, že matka je poměrně vytížená. Pracovně nebo v souvislosti s běžným chodem domácnosti a dalším. V souvislosti s již prezentovanými funkcemi rodiny nastávají situace, kdy není v silách matky zabezpečit vyváženost. Na jedné straně jde jedinec může vnímat matku jako neustále zaměstnanou, na straně druhé matka se dítě snaží přesytit podněty a uspokojit po všech stránkách. Ani přemíra podnětů, stejně jako jejich nedostatek, není správná. Dítě se může vzpírat, je lhostejné, vzdorovité. V očích matky se stává těžce ovladatelným, nevychovatelným. V takovém modelu výchovy matce nikdo nezasahuje do výchovy, ale ani nemá zpětnou vazbu.

2.2.2 Výchova otcem

„*Pro muže, který zaujímá tradiční otcovskou roli, může být poměrně obtížné převzít roli absentující matky*“. (Sobotková, 2012, s. 135)

Zůstává-li jedinec pouze s otcem, neznamená to, jak již bylo uvedeno, že by jedinec trpěl nedostatkem citových či smyslových podnětů. Otec většinou přistupuje s větší benevolencí. Poskytuje dítěti dostatek volného pohybu, umožňuje mu vnímat více radosti z dovádění. Přistupuje k němu ze svého pohledu na svět. Může mít pouze „*menší přehled o možných variantách a významech dětských projevů, menší praxi se zvládním péče o děti a zvládním domácích prací (jídlo, úklid, péče o šatstvo, příprava dětí do školy a přehled o mimoškolních aktivitách)*“ (Sobotková, 2012, s. 135) Problémy rodiny vedené otcem se nemusejí shodovat s problémy rodin vedených matkami. Otec, pokud zůstává sám s dítětem, je obvykle finančně zabezpečen. Z tohoto důvodu může využívat služby směřující k chodu domácnosti nebo i k dítěti. Jedná se většinou o záležitosti již citované v této podkapitole. Dalším faktem je také skutečnost, že více než matky využívají otcové pomoci vlastních rodičů, kteří jsou ochotni pomáhat s výchovou dítěte a péčí o ně.

2.2.3 Výchova single-neprovdanou matkou

V případě výchovy single matkou jde o skutečnost, že tato matka se rozhodla starat o dítě pouze sama. Jednak po zralém uvážení, anebo na základě dalších aspektů ovlivňujících rozhodnutí. Důvodů k rozhodnutí, jak již bylo uvedeno v kapitole 2.1.3, je více. Jedná se jednak o opravdové rozhodnutí ženy. Většinou jde o ekonomicky nezávislé, úspěšné ženy. Dále jde o ženy, kterým by budoucí partner nebyl dostatečnou zárukou společného sdílení v péči o dítě, dopouštěl se například trestné činnosti. Výchově se věnuje pouze matka. Výhodou výchovy je, že jedinec není ovlivněn případnými neshodami ve vztahu. Někdy se rovněž ve výchově objevují další osoby, většinou prarodiče. Nevýhodou může být poněkud jednostranný model fungování nejen rodiny, ale i přenosu vzorců chování mužského náhledu na společnost, vztahy, řešení problémů. Z hlediska historického pohledu se však již nejedná o stigma. Společnost toto přijímá a respektuje. A to i po stránce sociální. „*Matka, již na dítěti opravdu záleží, dokáže zmobilizovat kvalitní podpůrnou síť lidí, kteří se o ni a o dítě upřímně zajímají, pomáhají jim a podporují je*“ (Sobotková, 2012, s. 131)

2.2.4 Výchova se střídavou péčí

Neúplná rodina se střídavou péčí a výchova v ní funguje především na vzájemné dohodě mezi rodiči, v souladu se zákonem. Musí být v zájmu dítěte s přihlédnutím k věku. Výchova v tomto typu rodiny funguje na principech vzájemného respektu rodičů. Mají jasně vytyčené požadavky a pravidla vzhledem k další budoucnosti dítěte. Rodiče vystupují jako spolupracující partneři. Nejsou rivalové, váží si kvalit výchovy druhého rodiče. Umí se dohodnout na podstatných materiálních či technických záležitostech. Do střídavé výchovy by neměly zasahovat další osoby ze strany prarodičů nebo možných dalších partnerů. Někteří psychologové, viz kapitola 2.1.4, upozorňují na střídavou péči jako na nevhodně nastavenou. Z hlediska střídavé péče se považuje za vhodné bydliště rodičů minimálně ve stejném městě. Je to s ohledem na fakt kmenové školy a volnočasových aktivit. Oba rodiče musí vytvořit odpovídající zázemí po stránce bytové, přípravy do školy. Střídavá péče a její realizace klade větší nároky na dítě, které prochází vývojem po všech stránkách. Dítě si buduje svůj vztah ve dvou rodinách. Stejně si zvyká na periodicky se střídající rodiče. Výchova ve střídavé péči se jeví vhodnou zvláště s ohledem na možnost kontaktu dítěte s oběma rodiči, i když se rodina rozpadla.

2.3 Problémy v neúplné rodině

V kapitole 2.1.1 bylo uvedeno, že osamělí rodiče se musejí potýkat s řadou problémů. Jedním z problémů je vzniklá stresová situace způsobená řešením běžného fungování a zajištění chodu domácnosti. Ve většině případů se jedná o otázku řízení domácnosti, zaměstnání a v neposlední řadě i finančního či bytového zabezpečení a stability. Dalším z problémů je emoční rozladěnost ze stávající situace, pocitu bezradnosti a sebeobviňování. Posledním, ne však zanedbatelným, zůstává vzájemné působení a komunikace s dětmi, nejen ve stávající neúplné rodině, ale i s rodičem, který již s rodinou nežije. Uvedené problémy se mohou podílet na dalším osobnostním vývoji dítěte, a to i v ohledu na vznik a rozvoj možných poruch chování. „*Neúplná rodina je příkladem takové rodiny, jež nese s sebou řadu speciálních společenských problémů*“ (Matějček 1975, s. 72)

3 PORUCHY CHOVÁNÍ

„Obecně je porucha chování vnímána negativně. Ve společenském kontextu je spojována s nepříznivými charakterovými vlastnostmi a postoji... Poruchy chování vyvolávají spíše odpor, provokují k odmítání“. (Vojtová, 2008, s. 65)

Jedinec se v průběhu vlastního vývoje snaží rozlišovat, zda je určitý typ chování žádoucí či nežádoucí, zda je vhodné jednání vzhledem k dané situaci, prostředí. Předpokládá se nejen znalost norem, ale i jejich respektování. Zpočátku se na chování v rámci pravidel podílejí rodiče jakožto jedni z prvních aktérů primární socializace jedince. Proces sociálních interakcí, které probíhají, je procesem vzájemným a oboustranným. Již v kapitole 1.1.1 byla popsána socializace jedince a její vliv na další vývoj. Jedinec sám by měl být schopen, v rámci úspěšné socializace, i v době, kdy na něj rodiče již nedohlížejí, korigovat způsoby svého chování. Důležitost tkví ve schopnosti rozpoznat, co je nesprávné. Jedinec by měl umět přijmout pocit viny. Záleží i na jeho rozumové vyspělosti včetně pochopení podstaty pravidel chování. Pokud nedochází k pochopení či ignoraci, lze předpokládat, že se objeví některé poruchy chování. Téměř v každé společnosti se objevují jedinci nebo skupiny, kteří svým způsobem jednání jsou považováni za problémové z hlediska chování. Neuznávají obvyklé formy chování všeobecně závazné či respektované okolím. Pouze ve společenském kontextu je hodnocena porucha chování. Normy chování mohou být posuzovány nejen vzhledem ke společnosti, ale i v závislosti na okolnostech, příčinách vzniku. Každý jedinec se dostává v etapách vývoje do náročných situací. V kapitole 1.1 bylo hovořeno o funkci rodiny. Neplnění, částečné nebo nadměrné plnění těchto funkcí může negativně působit na rozvoj jedince a jeho chování.

Podle DSM-IV, 1994 (In: Vágnešová, 2002) se za poruchové popisuje takové chování dětí a dospívajících, které má následující znaky:

- O poruchu chování **nejde**, pokud jedinec není schopen rozpoznat význam hodnot a norem. Tento předpoklad nesplňují např. mentálně retardovaní jedinci nebo ti, kdo přicházejí z jiného sociokulturního prostředí, kde platí odlišné normy.
- O poruše chování **lze mluvit** tehdy, pokud jedinec normy chápe, ale neakceptuje je nebo se jimi nedokáže řídit. Důvodem tohoto chování může být jiná hodnotová hierarchie, rozdílné osobní motivy nebo neschopnost ovládat své chování (to je typické pro hyperaktivní děti).

Vágnerová dále uvádí, že o poruše chování lze uvažovat jako o odchylce v oblasti socializace. Jedinec není schopen akceptovat normy chování odpovídající jeho věku, eventuálně úrovni rozumových schopností (Vágnerová, 2002).

Porucha se velmi často projeví nepřiměřeným chováním k okolí. Projeví se rovněž i neschopností navázat a udržet odpovídající sociální vazby. V tomto ohledu u jedinců absentuje dostatek empatie, velmi často jsou zaměřeni pouze na sebe s cílem uspokojovat pouze své vlastní zájmy a potřeby. Mnohdy jsou z minulého života ochuzeni o citové vztahy, které by rozvinuly schopnost vcítění se. Velmi často nedokážou pochopit nutnost přizpůsobení se obvyklým sociálním očekáváním, tzn. přijmout určitou formu, vzorec jednání typický pro danou situaci. V případě porušení normy neumí přijmout pocit viny. V dětském věku mohou mít poruchy chování dočasný charakter. Někdy naopak mohou být varujícím znamením pro možný rozvoj poruchy. V období dospělosti se jen zřídka mohou projevit asociálním chováním.

3.1 Klasifikace poruch chování

O poruchách chování můžeme mluvit jako o ignoraci nebo odchýlení od procesu socializace. Jedinec nerespektuje normy běžné a uznávané ve společnosti, s ohledem na věk. Podstata poruch chování tkví v dlouhodobém a opakovaném narušování sociálních norem. Hovoří se o době alespoň šesti měsíců. Jedná se hlavně o odchylky v osobnostním vývoji způsobené vzájemným působením etiologických faktorů.

- Vlivy sociálního prostředí, prvotně rodiny. Rodinný model chování působí nevhodně, předpokládá se nárůst neadekvátních osobních charakteristik vedoucích k poruchám chování.
- Disharmonický vývoj vzhledem ke genetické dispozici s odchýlením v dostatečném rozvoji v oblasti emoční a citové
- Poruchy nebo oslabení CNS, především vzhledem k poškození v období prenatálním či perinatálním.

Existují tři základní hlediska vymezení poruch chování (DSM III, 1989):

- V dané společnosti chování nerespektuje obecně platné sociální normy.

- Socializační vztahy se projevují nedostatkem empatie, egoismem a citovým chladem. Preference uspokojování svých vlastních potřeb. Absence pocitů viny k následkům vlastního jednání, nezvládají své vlastní role. Vinu se snaží přenést na druhé. Chybí i trvalý přátelský vztah.
- Dalším rysem chování nebo osobnosti, kdy jsou narušována práva ostatních, je agrese. Oběť je vnímána lhostejně, nebo naopak agrese nese uspokojení.

Považuji za důležité zmínit s výše uvedeným, že poruchy chování mohou být děleny do dvou kategorií. Poruchy, kde dochází k porušování sociálních norem, nejsou spojeny s agresivitou – tedy neagresivní (lež, záškoláctví, útěky, toulání). Proti tomu agresivní formy, kde se přidružuje aspekt násilného porušování či omezování práv ostatních jedinců. Mezi těmito dvěma kategoriemi není definována přesná hranice. V některých případech dochází i k jejich kombinaci.

Poruchy chování řadíme, podobně jako kriminální chování a případy chování, které nejsou trestné, pod pojem sociální deviace (Švarcová, 2002).

3.1.1 Poruchy chování společenské závažnosti

V každé společnosti se vyskytují společensky závažné situace. Obvykle souvisejí s porušováním obecně respektovaných norem dané společnosti. Vykytují se v malých sociálních skupinách, rodině, ve skupině spolužáků. Z hlediska společenské závažnosti se posuzuje, zda se jedná o abnormality ke vztahu ke škole, rodině, společnosti. Zda dochází k odchylkám od běžných norem, předpisů, pravidel nebo zákonů. Posuzuje se míra s ohledem na jedince i okolí.

Renotiérová za tyto poruchy chování považuje následující:

- **Disociální chování**, které je nepřírozené, nespolečenské. Může být zvládnutelné například běžnými pedagogickými postupy. Toto chování nalezneme v rodinné, popřípadě školní výchově. Jde především o přestupky v rozporu se školním řádem, vzdorovitost, neposlušnost, negativismus, lži a další drobná porušení normy.

- **Asociální chování** často bývá v rozporu se společenskou morálkou. Jedinci, kteří tímto způsobem jednají, se významně odlišují od společenského průměru. Jedinec obvykle porušuje společenské normy, morálku dané společnosti. Intenzita však nepřekračuje právní předpisy. Jednáním v důsledku škodí především sám sobě. Jako formy asociálního jednání prezentuje lhaní, toulky, útěky, záškoláctví, demonstrativní sebepoškozování, tabakismus, alkoholismus, případně další druhy závislosti.
- **Antisociální chování** popisuje veškeré protispolečenské jednání, a to bez ohledu na jedincův věk, původ nebo intenzitu činu. Následkem je poškození společnosti, jedince, v některých případech dochází i k ohrožení lidského života. Často navazuje na chování asociální. Projevy antisociálního jednání jsou i porušování zákonů určité společnosti, reedukace jedince je možná pouze s přispěním ústavní péče. Formami antisociálního chování jsou veškeré trestné činnosti (krádeže, loupeže, vandalismus, delikty sexuální povahy, zabití, vraždy). Dále stupňované násilí, agresivita, organizovaný zločin, terorismus a trestná činnost spojená s toxikomanií (Renotírová, 2003)

3.1.2 Poruchy chování podle věkového období

V průběhu vývoje jedince, jeho formování osobnosti na základě podnětů z rodiny, širšího okolí dochází k některým z poruch chování. V souvislosti s věkem se jedná o chování charakteristické pro určitou etapu lidského vývoje.

Nejde o patologické projevy. Odchýlení od normy běžného chování není nikterak závažné. Ve většině případů dojde k ustálení. Jedinec ani společnost nenese dopady jednání. Na stranu druhou se objevuje chování, které se odchylují od normy a neustálí se ani po překlenutí v daném věkovém období. Vyskytují se u mladších školních dětí. Odchylky mohou dítě doprovázet až do dospělého věku. Nikdy nemusí odeznít. Hovoříme o asociálním nebo antisociálním chování od 6 do 18 let. Od mladšího školního věku až po starší školní věk a mládež.

Asociální chování se vyskytuje u **mladších dětí**. Antisociální chování se vyskytuje většinou u **straších dětí a mládeže**.

Období věku v rozmezí 6–15 let jde o takzvanou dětskou delikvenci, prekriminalitu. Jde o období začínající školní docházky, pro dítě to znamená zátěž po stránce psychické i fyzické s větším množstvím změn, kterými jedinec prochází. Charakteristickým znakem dětské delikvence je skupinovitost, malá promyšlenost a připravenost. Negativní aktivity

směřují proti majetku nejen v osobním, ale i společném vlastnictví. V menší míře se vyskytují násilné činy. Ovšem brutalita má v mnoha případech rostoucí trend. V souvislosti s toxikomanií přibylo rovněž nežádoucího chování.

Juvenilní delikvence, kriminalita mladistvých, zde jde o poruchu chování ve věkové kategorii 15–18 let. Jde o období dospívání s formováním osobnostních rysů. Toto období je považováno za období charakteristické sociálními změnami. Jedinci jsou pod vlivem vrstevníků, seskupují se party, které ne vždy působí v pozitivním smyslu. V některých případech se projevuje celá řada trestných činů, které se povahou blíží kriminalitě dospělých. Paří sem násilí vůči jednotlivci, skupině, opilství, výtržnictví. Toto delikventní chování zahrnuje rovněž neoprávněné užívání motorového vozidla, rozkrádání. V průběhu posledních let se objevila i trestná činnost související s toxikomanií, hráčstvím a prostitucí.

V oblasti kriminality dospělých se jedná o skupinu jedinců nad 18 let. Jde o rozsáhlou trestnou činnost mnohdy s recidivou.

Existují i další dělení poruch chování. Podle mravní narušenosti (Zikmund In: Kocurová, 2002) se dělí na mládež mravně ohroženou, narušenou, vadnou. Následně dle psychosociálního hlediska na poruchy primární a sekundární.

Poruchy chování mohou také vznikat v určitých etapách školní docházky. Tudíž na ně můžeme pohlížet jako na problémy spojené s **mladším školním věkem**. Zde ukazují například na projevy nezralosti a nepřipravenosti. Jedinci nepřijímají normy chování, které je nutné přijmout z hlediska nové sociální role – školáka. Zohlednit se musí i fakt, z jakého přichází prostředí – rodin. Zda rodina zanedbávala svoji funkci, jaké jsou jejich obvyklé vzorce chování. Nemusí jít nutně o poruchy, spíše o problémy spojené s nezralostí a nerozvinutým sociálním chováním. **Střední školní věk**, zde vzrůstá vliv skupiny spolužáků, vrstevníků. Někteří jedinci potřebují získat „uznatelný“ status v rámci skupiny, která má svoje normy a vzorce jednání. Dítě se chce přizpůsobit i za cenu prohřešků neodpovídajících pravidlům školního řádu nebo obvyklým způsobům dodržování norem ve společnosti. Jestliže jedinec nevyhoví, nepřizpůsobí se vzorcům dané skupiny, může být odmítán či není přijat. **Období puberty** se vyznačuje velkou řadou změn nejen v oblasti myšlení, fyzického růstu. Jedinec v tomto období je schopen uvažovat o variantních možnostech téměř čehokoliv. Období se vyznačuje kritikou k normám a nárokům. Potřebuje říci svůj názor. V posuzování roviny chování se jedná o projevy drzosti k rodičům, pedagogům i dalšímu okolí. Mohou to být i projevy demonstrativního chování a provokací. Důležitou roli v tomto případě hraje touha po osvobození, osamostatnění od autorit, které byly prezentovány v rodinné či školní

výchově. Jedinec touží po získání nové sociální identity většinou s novou skupinou. Problém nastává v situaci, kdy jednání skupiny není v souladu s obvyklými pravidly chování a jednání dané společnosti. Jejich skupinové normy nejsou uznávány širší veřejností. V těchto případech již nemusí docházet pouze k případnému narušení norem, dochází i k chování, které je nežádoucí variantou nejen pro jedince, ale i rodinu a společnost (Vágnerová, 1997).

3.2 Projevy poruch chování

Projevy poruch chování mají různé podoby jakož i průběh. Závisí na konkrétních aspektech, které ovlivňují jejich vznik. Důležité je brát ohled na období vzniku. Zda se jedná o projevy dočasné, způsobené vývojovou etapou jedince. V úvahu přicházejí dále okolnosti vlivu prostředí, vzájemných interakcí zde probíhajících. V kapitole 3.1 byl zmíněn vliv sociálního prostředí, zvláště rodiny jako prvotního stupně socializace. Úlohu hraje vývoj osobnosti a případné disharmonie, důležité, z hlediska vzniku poruch chování, je oslabení CNS. Některé z konkrétních projevů chování jsou uvedeny dále.

Někteří jedinci jsou zaměřeni pouze na sebe a na uspokojení svých vlastních potřeb. Neumí udržet adekvátní sociální vztahy, které se následně projeví nepřiměřeným sociálním chováním.

Dětská neposlušnost a nekázeň. Jedná se o neplnění pokynů rodičů, pedagogů. Jedinec nerespektuje normy, prosazuje vlastní záměr, a to bez ohledu na jejich vhodnost či akceptovatelnost. Nevhodné projevy chování mohou způsobit problém nejen samotnému jedinci, ale i jeho okolí. Z neposlušného jednání se může vyvinout pohled na okolí pouze s negativním podtextem, popřípadě může vést k agresivnímu jednání chování. Mnohdy se v tomto způsobu chování a jednání objevují vlivy rodinné výchovy.

Vzdorovitost. Podle mého názoru nemusí nutně souviset s projevem poruchy chování. Z psychologického pohledu každý jedinec prochází vývojovými etapami života, které jsou spojeny s obdobími vzdoru. Období mezi druhým až pátým rokem – vlastní já. Pubertální období – vlastní já v kontextu s druhými lidmi. Ke vzdorovitému jednání dochází, jak uvádí Renotierová následkem působení nadměrných zákazů, příkazů či příliš perfekcionista výchovy (Renotierová, 2003). Vzdorovitost vnímá jako formu stupňované neposlušnosti a

averze podřídít se výchovným požadavkům. Charakteristickým prvkem pro vzdorovitost je i odpor k výchovnému snažení nebo k autoritě vůbec.

Lhaní, asociální porucha chování, jako jedna z možností úniku od nepříjemné situace, obrana vlastní identity. Lhaní se musí hodnotit s ohledem na věk jedince a danou situaci. V období předškolního věku jde spíše o smyšlenky, prezentaci příběhů, které se nestaly. Jedinec nemusí touto prezentací nic sledovat, jedná se o přechodné období. Lhaní znamená pro jedince možnost úniku z nepříjemné situace. Situaci neumí v danou chvíli řešit. Důležitý je motiv, proč ke lži dochází, a důvod. „*Lhaní je nejmírnější forma nápadnosti v chování..., bývá součástí všech ostatních neblahých projevů...*“ (Matějček, 1997). Při hodnocení lhaní se přihlíží k věku dítěte, schopnosti respektovat pravidla.

Lež pravá, jedinec si uvědomuje nepravdivá tvrzení. „*Ve většině případů jde o obranný mechanismus, kdy se dítě snaží vyhnout potížím či získat nějakou výhodu.*“ (Švarcová, 2002, s. 43)

Bájná lež, zde nehovoříme o poruše chování. Jedinec symbolicky uspokojuje potřeby, které nebyly opravdu uspokojeny.

Pravá lež, ve většině případů jde o lež s cílem vyhnout se postihu, získat výhodu nebo něco zakrýt. Je úmyslná a nepravdivá.

U dětských lží je důležitá jejich frekvence, účel. Jedinec si vybírá osoby, kterým se rozhodne lhát, a také situaci, kdy.

Útěky z domova jsou pro rodiče zatěžující situací. Jednak se bojí o své dítě, nechápou důvod jednání. Podobně jako u krádeží přichází do úvahy motiv, který vedl k takovému chování. Útěky z domova mohou být varovným signálem, že se v rodině něco děje, že dochází k neobvyklým způsobům jednání, komunikace v rodině. Rodina selhává jako místo bezpečí a jistoty. Může jít pouze o jednorázový akt-zkratové jednání. V tomto případě podnětem není strach z trestu, ponížení. Jedinec jedná s cílem vystrašit rodiče. Motivací v tomto případě bývá okamžité rozhodnutí jedince. Dalším typem útěku je plánovaný a připravovaný. Je závažnější a má rozdílnou motivaci. Tyto plánované útěky vznikají z touhy po životě v jiném světě na základě například oslnění médii. Dále znamenají únik z prostředí, které je v danou chvíli nesnesitelné. Děti z rozvrácených vztahů utíkají, ne bez cílů, k druhému rodiči nebo prarodičům. Zde očekávají přijetí a pochopení, i když se v některých případech jedná o pomstu či vzdorovité jednání k prvnímu rodiči.

Záškoláctví také můžeme chápat jako způsob úniku od reality. O záškoláctví mluvíme, pokud jedinec utíká ze školy. Příčinou opět bývá problém a jeho možnost řešení. Podobně jako útěk z domova může souviset také se změnami rodinného prostředí a klimatu. Také sem řadíme některé z nadměrných či přehnaně ambiciózních požadavků rodičů na dítě. Na straně druhé neschopnost vyrovnat se se školním neúspěchem. V případě záškoláctví může jít i o projev nerespektování nastavených norem a řádu nebo projev vzdorovitosti a nesouhlasu ke způsobům jednání zvenčí.

Krádeže. Řadíme je mezi antisociální poruchy chování. Podobně jako u lhaní musíme rozlišit více druhů – z hlediska motivace a psychologické závažnosti. Některé probíhají „v domácnosti“, jiné na „veřejnosti“. Vystupují jako projev záměrného jednání, vykonaný určitým způsobem a s případnou frekvencí. *„O krádežích lze mluvit teprve tehdy, když je dítě na takovém stupni rozumové vyspělosti, kdy je schopno pochopit pojem vlastnictví a akceptovat normu chování, která vymezuje odlišný vztah k vlastním a cizím věcem“.* (Renotiérová a kol., 2003 s. 247)

Jedinec-dítě krade většinou z touhy získat přízeň a zájem ostatních. Pozadím je strádání ve sféře citových vztahů. Neumí například navázat kontakt s kamarády, okolím, ale velmi si je přeje. Bere peníze doma, kupuje věci jen sobě. Podnětem k tomuto chování je opět citové strádání, ovšem v kruhu rodiny. Krade pro vlastní uspokojení, chce si koupit něco vytouženého. Souvisí také s vývojovým obdobím. Jedinec krade pro kamarády, partu. Tímto způsobem se chce zalíbit, touží stoupnout „v ceně“. Zřejmě tak jedná také v návaznosti na jeho neuspokojené potřeby z rodiny. I jeho nízké sebehodnocení. Krádeže chápe jako možnost adrenalinové zábavy a vyplnění volného času. Krádeže bere jako dobrodružství. Motivací je většinou nudnost stávajícího životního stylu. Dítě krade rovněž za účelem pomsty rodině, některým členům nebo pouze vybraným osobám.

Agresivita. S prezentací tohoto typu chování se setkáváme zcela běžně prostřednictvím moderních technologií. *„Agresivitou se rozumí manifestní, pozorovatelné chování, vedené úmyslem poškodit jiný organizmus (zvíře, člověka) nebo předmět neživotný.“* (Fisher, 2009, s. 48) V pojetí sociální patologie se mluví o porušování sociálních norem. Agresivní chování je podobně jako ostatní poruchy chování ovlivňováno různými činiteli. Jednak prostředím, jednak vlastnostmi jedince. Rodina ovlivňuje chování jedince a jeho další vývoj. Jedinec si nese prvky a projevy tohoto jednání z rodiny. Vyloučeny nejsou ani vlivy vrstevníků, médií, názorů a společnosti.

Šikana. „... je jakékoli chování, jehož záměrem je ublížit, ohrozit, ponižovat nebo zastrašovat jiného člověka či skupinu lidí“. (Švarcová, 2002, s. 50)

Ke vzniku šikany přispívá obtížná situace ve skupině, nebo naopak agresivní jedinci potřebují zahnat nudu, vyžívají se v možnosti ublížovat mladšímu, slabšímu. Agresoři, kteří vystupují na straně páčání „násilí“, mnohdy trpí sami nějakým komplexem. Pochází z rodin bez zátěže, absence jednoho z rodičů nemusí mít vliv. Rodina se o jedince zajímá málo z nedostatku času nebo nechuti. Je zde i větší tolerance k násilí či přetrvávající rodinné neshody. Může se ovšem podepsat i styl vedení rodinné výchovy. Oběťmi se stávají jedinci odlišní ve vzhledu, projevech chování. Postavení rodičů v této situaci je podobné. Ve většině případů netuší šikanu.

Patologické závislosti. Závislost „... ničí důstojnost, protože narušuje sebeúctu a rozvrací akceptování takového člověka sociální sítí“. (Rahn a Mahnkopf In: Vágnerová, 2000, s. 541) Každý z nás se během jednotlivých životních etap setkal s událostmi, které působily jako velmi zatěžující, včetně nemožnosti přijatelného východiska. Jde o útěk od příčiny. Závislost do jisté míry poskytne útěchu, pocit naplnění a odlehčení od zatěžujícího problému. Již byl zmiňován vliv rodiny na vývoj jedince a následné formování osobnosti. V tomto ohledu se setkáváme opět s vlivem působení rodiny, a nejen rodiny, ale i širšího okolí jako faktoru příčin vzniku závislosti. Neopominutelným dílem jsou vlivy vrstevníků a existence některých z uskupení-sekt, kde jedinec nachází pocit pochopení, uspokojení a sounáležitosti. Pohledem do minulosti se o závislostech hovořilo zejména v souvislosti s alkoholem, kouřením a drogami. Dnešní hranice, vzhledem k technickému pokroku a rozvoji informačních technologií, se přesunula do oblastí světa počítačů, automatů. Výjimkou dále nebývají ani závislosti na jídle, sektách, ale i práci. Pokud opomeneme závislost jako „zkoušku dospělosti“, která přetrvává do další budoucnosti, pocity uspokojení a prozatímního kladného působení se mohou podepsat na vztazích s okolím. Rovněž na následném poškození zdraví.

Sebevražda, „... násilné jednání charakteristické úmyslem dobrovolně zničit vlastní život“. (Vágnerová, 2012, s. 489) Jde o vlastní rozhodnutí. Jedinec sám je obětí i aktérem. Samotné děti tímto způsobem reagují na životní a konfliktní situace, způsobené působením rodinného prostředí, autorka Vágnerová zmiňuje absenci otce, nevhodnou výchovou, školní zátěž a další vlivy prostředí. Někdy se jedinec rozhodne takto jednat i pod vlivem médií nebo určitého vzoru a jeho nápodoby. Z hlediska sebevraždy působí faktory zvyšující riziko možnosti

sebevražedné volby. Patří sem porozvodové stavy, úmrtí blízké osoby, působení dysfunkční rodiny, ale i rodiny zcela funkční jen s vysokými požadavky na dítě. Jedinec, který se setkal se sebevražedným jednáním někoho z rodiny, může mít větší tendence chování napodobit.

Z výše uvedených typů poruch chování je zřejmý podíl vlivu rodiny a její výchovy. Vliv na výskyt má jistě i působení širšího okolí, vrstevníků. Jedinec takto reaguje na nezvládnutý problém nebo je to způsob úniku od reality života. Poruchy chování či jejich rozvoj mohou vznikat i na základě procesů souvisejících s vývojem jedince. Rodiny prezentující se jako zcela funkční se rovněž mohou potýkat s poruchovým chováním dítěte.

3.3 Příčiny podílející se na rozvoji poruch chování

Příčiny, které se podílejí na vzniku poruch chování, jsou rozmanité. Rozděluje je do několika skupin. Jedná se o faktory biologické, psychické a sociální. Někdy se vlivem osobnosti, její psychiky a působením sociálního prostředí faktory prolínají a kombinují.

Biologické faktory

Mezi biologické faktory, jež se podílejí na vzniku poruch chování, patří genetické dispozice, inteligence jedince, porucha CNS, rozmanitá poškození během vývoje a vývojová podmíněnost.

- Genetické dispozice, jsou to dispozice k agresivnímu způsobu reagování a k disharmonickému vývoji. Rizikovým faktorem v tomto případě je zvýšená dráždivost, emoční labilita, impulzivní reaktivita, menší schopnost sebeovládání.
- Inteligence, jedinci s poruchami chování mívají nižší inteligenci, než se vyskytuje v běžném průměru populace. Ovšem můžeme najít i asociální jedince s nadprůměrnými schopnostmi
- Porucha CNS, poškození během prenatálního, perinatálního období. Hyperaktivní děti, po úrazech hlavy, popř. u epileptiků se může dojít k nevhodným reakcím s ohledem na jejich schopnost sebeovládání.
- Vývojová podmíněnost, s ohledem na vědomé překračování norem z hlediska vývojových etap, vztahu k autoritám a vrstevnickým skupinám.

Psychické faktory

Nelze většinou přesně oddělit od příčin sociogenních. Většinou se prolínají. Řadíme sem většinou poruchy psychiky včetně vlivů na psychické bázi, jež mohou mít vztah ke vzniku sociálně-patologických jevů. Do skupiny těchto faktorů řadíme nezralou osobnost, vlivy stresových zátěží, stres, frustraci nebo anomální osobnosti.

- Nezralá osobnost, jedinec je neschopen najít psychickou rovnováhu, nezvládá konfliktní situace, chybí mu vyrovnanost. Je v neustálé tenzi, kterou se snaží přenášet na druhé. Nemá schopnost navazovat vztahy, neumí jednat spontánně, mají narušenou emocionalitu.
- Stres, působením dlouhodobé stresové zátěže může dojít k adaptaci organismu na stresor, v některých případech vede k vyčerpání až smrti. Rovněž může vést k uchýlení se k návykové látce.
- Frustrace, jedinec pocítuje stav, kdy neumí nebo se mu nedaří zdolat překážku. Nedaří se mu ji překonat.
- Anomální osobnosti, jedinec disponuje určitými odchylkami způsobující nevyváženou osobnost. Mají vliv na chování i prožívání.

Sociální faktory

Z hlediska sociálních faktorů představuje největší riziko rozvoje poruch chování bezprostřední sociální okolí jedince, zejména potom rodina, která neplní svoje funkce zodpovědně. Z hlediska uvedených funkcí rodiny v kapitole 1.2 souvisí s tím i úroveň jejich plnění. Do skupiny sociálních faktorů patří neúplná rodina, dysfunkční rodina, ale i rodina tolerující poruchové chování. Řadíme sem rovněž negativní vlivy rodinného prostředí.

- Neúplná rodina, rodina postrádá vzorce chování druhého pohlaví, rodič osamělý má složitější podmínky, situace je pro něj náročnější. Dítě trpí, může citově strádat a tesknit po druhém rodiči. Situace je horší v případech, kdy jedinec nechápe důvody, poněvadž dosavadní model rodinného prostředí i vztahů splňoval všechna jeho očekávání. K rodiči nebo rodičům může následně zaujmout stagnující, nechápavý nebo negativní postoj. V některých případech se objevuje vzdorovitost, lhaní, agrese. V období školní docházky se objevuje častá absence – záškoláctví. Jedinec si z hlediska neuspokojených emočních potřeb hledá možnosti realizace, zviditelnění prostřednictvím dalších sociálních skupin, „party“.

- Dysfunkční rodina, jedná se o úplnou rodinu s formální funkcí. Většinou manželé zůstávají kvůli dětem, majetku, společenským konvencím nebo není rodina dostatečně podnětná vzhledem k dalšímu všestrannému rozvoji dítěte.
- Rodina toleruje poruchové chování. Některé sociální skupiny považují výskyt poruchového chování za vhodný a nutný.
- Negativní vlivy rodinného prostředí, rodiče jsou anomálními osobnostmi (rizikové rodiny alkoholiků, asociálních jedinců, toxikomanů, emočně chladných osob apod.).

K dalším ze sociálních faktorů podílejících se na vzniku poruch chování nebo rozvoji patří i životní prostředí včetně prostředí, kde jedinec tráví čas. Vlivy s negativním dopadem mohou mít i různé sekty, party, náboženské skupiny. V těchto skupinách mohou hledat podporu a porozumění jedinci z rozvrácených rodin, ale i jedinci z rodin zcela funkčních. Tendence inklinovat ke skupinám sociopatologickým mají rozmanité příčiny. Další vliv na chování jedince ze společenského úhlu pohledu má například náboženství. To může jedince ovlivňovat z pozitivního hlediska (Švarcová, 2002). V souvislosti s výše uvedeným se mohou vyskytnout problémy poruch chování, jejich rozvoj, ve zcela úplné, funkční rodině. Zde jde většinou o vlivy vrstevníků nebo prostředí, kde jedinec tráví volný čas, popřípadě vysoké či přehnaně ambiciózní požadavky na dítě ze strany rodičů.

PRAKTICKÁ ČÁST

4 VÝZKUMNÉ ŠETŘENÍ

První část bakalářské práce byla věnována teoretickým aspektům rodiny z hlediska podílu na vývoji jedince, neúplné rodině se specifikací na některé typy neúplných rodin. Následně byla vykreslena z teoretického pohledu výchova v neúplné rodině. Poslední část teoretické práce byla zaměřena na poruchy chování, jejich klasifikaci, projevy a příčiny.

Z hlediska teoretického zpracování literatura poskytuje dostatek informací o neúplných rodinách včetně statistických zpracování. Následné šetření mělo přinést poznatky z pohledu respondentů, kteří se setkávají s působením neúplných rodin na osobnostní rozvoj jedince, jeho respekt k všeobecně uznávaným normám společnosti.

Druhá, praktická část práce má tedy v procesu výzkumného šetření ověřit, zda neúplná rodina může být možným faktorem vzniku a rozvoje poruch chování. V této části je určen výzkumný cíl, výzkumný problém, výzkumné otázky. Rovněž je popsána technika sběru dat a následná analýza. Závěrem jsou interpretovány výsledky výzkumného šetření v kontextu s jednotlivými typy neúplných rodin.

4.1 Cíl výzkumu

Výzkumné šetření si klade za cíl zjistit, zda neúplná rodina může být faktorem vzniku a rozvoje poruch chování. Jde o pohled respondentů na neúplnou rodinu z hlediska možných poruch chování.

4.2 Výzkumný problém

Problém výzkumu se odvíjí od stanoveného výzkumného cíle. Jde tedy o chápání poruch chování a rozvoje v kontextu neúplné rodiny. Typy neúplné rodiny byly již zmíněny v kapitole 2.1 praktické části práce. V šetření jde o sledování a následný popis vnímání problému neúplných rodin a následný možný vznik a rozvoj poruch chování.

4.3 Výzkumné otázky

Z hlediska naplnění výzkumného cíle a problému byla vytvořena základní výzkumnou otázkou (ZVO).

ZVO: Podílí se neúplná rodina na vzniku a rozvoji poruch chování?

Následně bylo vhodné otázku blíže specifikovat, a to v návaznosti i na teoretickou část, kde jsou uvedeny typy neúplných rodin. Následné otázky se považují za jádro sběru dat. Otázky byly pojaty jako specifické s ohledem na bližší konkretizaci. Jde tedy o specifické výzkumné otázky (SVO).

SVO1: Mají na vznik a rozvoj poruch chování vliv neúplné rodiny vzniklé rozvodem?

SVO2: Mají na vznik a rozvoj poruch chování vliv neúplné rodiny vzniklé ovdověním?

SVO3: Mají na vznik a rozvoj poruch chování vliv neúplné rodiny single-svobodné matky?

SVO4: Mají na vznik a rozvoj poruch chování vliv neúplné rodiny se střídavou péčí?

S pomocí SVO v kontextu s již získanými poznatky v teoretické části se využilo při šetření formou rozhovoru. Pro svoji povahu měly pomoci dospět k základní výzkumné otázce (ZVO). Jednalo se tedy o zjištění deskriptivního pohledu dotazovaných s ohledem na jednotlivé typy rodin včetně možného vzniku a rozvoje poruch chování.

4.4 Kvalitativní výzkum

„Kvalitativní přístup v sociálních vědách proto vychází z toho, jak jsou různé pojmy a vztahy chápány aktéry sociální reality“. (Švaříček a kol., 2007, s. 18) kvalitativní výzkum byl volen záměrně, neboť cílem není numerické posouzení a interpretace, nýbrž vysvětlení jevů očima dotazovaných respondentů. Jde o možnost přiblížení obrazu zkoumaného prostředí-jevu. V konkrétním chápání jde o přiblížení náhledu na neúplnou rodinu v souvislosti s možným vznikem a rozvojem poruch chování. Možné pochopení souvislostí vývoje jedince v kontextu neúplné rodiny s ohledem na vznik poruch chování. Z hlediska nastaveného záměru se kvalitativní výzkum jeví jako reálný.

4.4.1 Výzkumné metody a techniky

Pro výzkumné šetření byla zvolena explorační metoda, která v Pelikánově pojetí (Pelikán, 2011) znamená vytěžení informací na základě vyjádření samotného respondenta. Předností metody je snazší dostupnost a možnost oslovit i větší počet respondentů. Za techniky výzkumu byly následně zvoleny dotazník, rozhovor.

Dotazník

Jedná se o nejpoužívanější výzkumnou techniku. Jde o písemné získávání odpovědí na rovněž písemně položené otázky. Technika dotazníkového šetření skýtá možnost oslovit poměrně velké množství respondentů a získat data přínosná pro další hodnocení. Nespornou výhodou se zdá i určitý prostor pro anonymní vyjádření stanovisek nebo názorů k problému ve spojení s dotazovanými.

Rozhovor

Patří k dalším používaným metodám sběru dat. Na straně jedné stojí badatel s otevřenými otázkami, na straně druhé účastník výzkumu. S pomocí otevřených otázek se výzkumník snaží vnímat pohled ostatních osob bez omezení výběru položek.

4.4.2 Metodika výzkumu

Dotazníkové šetření konkrétního případu, neúplné rodiny jako možného faktoru vzniku a rozvoje poruch chování v anonymitě. Byl vytipován vzorek respondentů, u kterých se předpokládá určitá zkušenost s jedinci, vyrůstajícími v neúplné rodině. Otázky byly voleny s ohledem na ZVO. Osloveno bylo 150 respondentů. Návratnost byla 106. Dotazníkové šetření probíhalo anonymně. Na základě instrukcí popsanych v dotazníku a specifikace k jedincům mladšího školního věku, tzn. věk v rozmezí 6/7 do 11/12 roků. Vzor dotazníku je uveden níže v příloze.

Šetření aplikací metody rozhovoru jsem uskutečnila s rodiči dětí, kde je nebo byla určitý čas absence partnera. Dále se rozhovoru účastnily i osoby (rovněž jako dotazovaní), kterých se uvedená problematika týká. Rozhovor byl veden snahou zjistit, jakým způsobem se daná

problematika může týkat jedinců mladšího školního věku (tzn. věk v rozmezí 6/7 do 11/12 roků). Vše bylo realizováno s ohledem na rozpad primární rodiny na základě situací uvedených v teoretické části. Otázky v rozhovoru také vycházely ze ZVO a rozložení na SVO. Z popisného hlediska byly sestaveny tazatelské otázky (TO). Uvedeno níže v příloze B. Ve vzorku byly zastoupeny uvedené typy neúplných rodin opět s ohledem na teoretickou část práce. Jednalo se o 5 dotazovaných. Při rozhovoru byly ujasněny etické otázky s ohledem na zachování anonymity respondentů či případných dalších identifikačních údajů. Na počátku rozhovoru byli respondenti seznámeni s výzkumným šetřením. Respondentům byly vysvětleny pojmy neúplná rodina, rodina se střídavou péčí, vzniklá rozvodem, ovdověním a rodina singl matky. Byly rovněž prezentovány projevy poruch chování uvedené v teoretické části práce v kapitole 3.2. Následně bylo ověřeno, zda respondenti chápou pojmy a jsou ochotni spolupracovat na výzkumu. Respondentům byla nabídnuta i možnost zhlédnutí práce po dokončení.

4.5 Kvalitativní analýza zpracování dat

Data získaná ve výzkumu, jedná se o texty a odpovědi na dotazníkové otázky, byly následně zpracovány. Již bylo uvedeno výše, jedná se o nenumernickou práci s daty. Znamená to převedení a zpracování písemných odpovědí nenumernickou formou. Vzhledem ke stanoveným SVO, viz výše, bylo také cílem popsat možný vztah či jev. Následně také odpovědět na ZVO. Snahou je tedy popsat pokud možno pravdivou realitu.

Data získaná z rozhovoru byla rovněž zaznamenána. Jednotlivé specifické otázky byly rozpracovány do tazatelských otázek. Během rozhovoru byly některé otázky drobně modifikovány z hlediska udržitelnosti k tématu a cíli. Rozhovory probíhaly většinou na neutrální půdě.

4.5.1 Analýza dat dotazníkového šetření

Respondenti považují rodinu za důležitý a smysluplný prvek ve vývoji jedince. Šetřením bylo zjištěno, že je preferována rodina funkční bez emociálních výkyvů a plnící své funkce.

Rovněž vztahy a vzorce chování sehrávají roli při vývoji jedince. Někteří z respondentů poukázali na nekonfliktní vzorce a vztahy. (Otázky 1, 2)

Z pohledu rozvratu rodiny či absence jednoho z rodičů se respondenti domnívají, že může mít dopad na chování jedinců. (Otázka 3)

Na otázku, zda rozvrat rodiny či absence jednoho z rodičů může způsobit vznik a rozvoj poruchy chování, se respondenti domnívají, že může. Některé poruchy přisuzují věkové etapě, kterou jedinec prochází. Dále se domnívají, že jde o období „*přechodného chování*“, než se mnohdy vypjatá situace doprovázející rozvrat rodiny stabilizuje. Dále také uvádějí, že „*někteří jedinci nejsou schopni překonat trauma z rozvodové situace, případný nezáměr jednoho z rodičů a hledají únik předznamenávající vznik a rozvoj poruch chování*“. (Otázka 4)

Nejčastější poruchou chování, která byla respondenty vnímána jako nejvíce znatelná v kontextu s neúplnou rodinou, se objevila *dětská neposlušnost (ve smyslu neplnění pokynů rodičů, pedagogů, nerespektování norem) a vzdorovitost (jako stupňovaná neposlušnost)*. V položce „jiné“ respondenti uvedli náznak „*vydírání rodičů*“ ze strany dětí. Někteří dále zmiňují „*pokus*“ o šikanu. (Otázka 5)

K otázce neúplnosti rodiny jako významného faktoru pro vznik poruch chování jsou respondenti přesvědčeni, že NR není významný faktor. Za rizikovou rodinu shodně označují rodinu vzniklou rozvodem/rozchodem. (Otázka 6, 7) Absenci jednoho z rodičů/partnerů respondenti nepovažují za rizikový faktor možného vzniku poruch chování. (Otázka 10)

Za rizikový typ výchovy z hlediska poruch chování byly označeny „*matky*“. Výchovu matek označují jako „*starostlivou, úzkostnou*“. (Otázka 8, 11, 13) Naproti tomu výchova otců je považována za „*benevolentní, s respektem ze strany potomků*“ – někteří z respondentů uvádějí „*pouze, když se to hodí*“. (Otázka 15) Jako naopak nejvhodnější z hlediska eliminace poruch chování se jeví podle dotazování a v návaznosti na uvedené typy rodin „*výchova ve střídavé péči*“. (Otázka 9) Zda samotná střídavá výchova může eliminovat výskyt poruch chování, se dotazovaní domnívají, že „*ne*“. (Otázka 19) Neúplná rodina se střídavou výchovou může být vhodná a funkční, dotazovaní odpověděli „*ano*“, pouze „*ve zcela jednotném rodičovském systému, zásadách a stylu vedení dítěte. Pokud možno co nejvíce*

eliminace rušivých vlivů vycházejících ze změn spojených s uspořádáním nově nastoleného režimu dítěte“. (Otázka 20)

Výchova samotné single matky byla respondenty označena za „rizikovou“, „z hlediska neposkytnutí vzorů jednání opačného pohlaví a dalších modelů chování důležitých pro rozvoj dítěte“.

 (Otázka 24)

Na dotaz, kdo lépe zvládá běžné denní starosti, odpovídají, že „matky“.

 (Otázka 14)

V neúplné rodině pouze s jedním rodičem se respondenti domnívají, že chybí „model opačného pohlaví, vzor vztahů a norem jednání a chování mezi dospělými“.

 (Otázka 12)

Z hlediska rolí ve vzniklé neúplné rodině podle respondentů „dochází k přerozdělení rolí, větší spolupráci“.

 (Otázka 16) Přerozdělení rolí je potom chápáno jako „větší zapojení jedinců do chodu domácnosti“. (Otázka 17)

Více emoční prožívání vnímají děti u „úmrtí jednoho z rodičů“.

 (Otázka 18) V této rodině je „nižší riziko vzniku poruch chování, vládne zde empatie a větší spolupráce“. (Otázka 23)

Neúplná rodina byla potom shodně označena „novodobý fenomén – trend, stupňujícího rázu“.

 (Otázka 21, 22)

Z analýzy dotazníkového šetření vyplynula důležitost rodiny ve vývoji jedince. Rozvrat rodiny či absence jednoho z rodičů může mít vliv na chování jedince. Z hlediska vzniku poruch chování se respondenti domnívají, že rozvrat rodiny či absence jednoho z rodičů může mít vliv i na vznik poruch chování.

Neúplné rodiny vzniklé rozvodem/rozchodem respondenti ohodnotili jako s nejvyšší rizikostí možného vzniku a rozvoje poruch chování.

Neúplné rodiny vzniklé ovdověním nepovažují za faktor poruch vzniku a rozvoje chování, naopak rodinu hodnotí jako empatickou a více spolupracující.

Neúplná rodina single matky je následně hodnocena jako riziková, zvláště pro chybějící model chování dalšího pohlaví.

Neúplné rodiny se střídavou péčí jsou vyhodnoceny, pohledem respondentů, jako vhodné s prvkem eliminace vzniku a rozvoje poruch chování. Ovšem pouze za předpokladu jednotného rodičovského stylu

4.5.2 Analýza dat rozhovoru

Neúplná rodina vzniklá rozvodem/rozchodem je dle šetření vnímána jako zcela běžný model rodiny. Rozvody jsou poměrně častým jevem dnešní přetechizované společnosti. Někteří z respondentů se domnívají, že neúplná rodina vzniklá rozvodem již není stigmatizována. Rozvod je vnímán „jako běžný jev ve společnosti“. Rozvod není tabuizován ani z hlediska norem společnosti a náboženské morálky. V tomto směru můžeme dle výpovědí respondentů hovořit „o určitém pokroku“ vzhledem k historickému vývoji. Rodina vzniklá rozvodem je respondenty vnímána jako „běžnou, fungující jednotkou či skupinou společnosti“. Někteří z respondentů připouští „určitou zbytečnou popularizaci problému,“ zapříčiňující rozpad rodiny, průběh a následné vyrovnání se. Respondenti hovoří o některých rozpadech manželství jako „o šokujících a překvapujících“, zvláště pro nejbližší okolí. Rozvod hodnotí jako součást vývoje související se společností. Neznamena žádný vybočení ze společensky uznávaných norem.

V rodině neúplné, vzniklé rozvodem, se respondenti shodně s respondenty dotazníku domnívají, že tento typ rodiny se může podílet na změně chování jedince. Dokonce může vést ke vzniku a rozvoji poruch chování. Absenci jednoho z rodičů hodnotí jako zvládnutelnou. Zvláště potom s ohledem na „překlenutí období spojeného s možným vyřizováním neshod mezi rodiči“. Shodně uvádějí: „... určitý balanc dítěte, kdy neví, co je správné, kdo z rodičů mluví pravdu“. Zvláště za obtížnou situaci z hlediska vývoje jedince byl vyhodnocen stav, kdy „klidné a fungující zázemí se rozpadá. Dítě neví proč. Maminka s tatínkem se nehádají, mluví spolu...“. Rodina vzniklá rozvodem je podle dotazovaných vnímána za rizikovou pro vznik a rozvoj poruch chování. Důležitou roli sehrávají vztahy, respekt mezi rozcházejícími se rodiči v kontextu vlivu na další vývoj jedince. Za projevy poruch chování byly označeny dětská neposlušnost, vzdorovitost – to s ohledem na vztah k rodičům či sourozencům, lhaní, agresivita – je vnímána jako projev bezmoci. Někteří zmiňují „pokusy“ vydírání s jejichž pomocí se snaží dosáhnout svého záměru (většinou ve spojení s nákupem, pro jednoho rodiče, nákladné věci. Případně povolení k výkonu aktivity).

Neúplná rodina vzniklá ovdověním je dotazovanými chápána s velkou dávkou empatie. Sami potom uvádějí „*nedokážu si představit, že bych musel/a řešit podobnou situaci*“. Rodinu popisují jako spolupracující, chápající neboť „*všechny postihla ztráta, jsou ochuzeni o člena rodiny, kterého již nespatří*“. Prvek absence jednoho člena, způsobený nevratným odchodem, podle výpovědí respondentů rodinu více stmelí. Problémy spatřují v nemožnosti odpovědět na otázku: „*Proč zrovna my, proč u nás?*“

Problémy související se vznikem, rozvojem poruch chování v tomto typu rodiny nepovažují za alarmující. Zmiňují spíše emoční vypětí dítěte na základě události a reakcí okolí na nastalou situaci v rodině. V negativních projevech chování bylo zmiňováno lhaní, které respondenti spojují s možností „*vyjádření přání*“, zvláště k rodiči, který již není. Dále uvádějí, ve vztahu k poruchám chování, pouze případ, kdy osamocенý rodič zcela rezignuje na fungování domácnosti a běžných starostí s tímto souvisejících. Dítě potom může chápat mnohdy přechodný nezájem jako „*svůj podíl viny na nešťastné události*“. Ovšem shodně respondenti hovoří „*o nejbližší rodině jako prvku pomoci a bezpečí*“. Ve vztahu nejen k dětem, ale i k dospělému.

Neúplná rodina single-svobodné matky je vnímána jako prvek, který s sebou přináší vývoj společnosti. Rodinu tohoto typu respondenti charakterizují jako „*rodinu, v níž se žena rozhodla zůstat s dítětem sama*“. O důvodech nepřemýšlejí. Pokud ano, spatřují ho především v nevyspělosti partnera, jeho možném delikventním způsobu života nebo „*otec dítěte je již zadáný*“. Zmiňovány byly i ekonomické aspekty, kdy žena žije „*naoko sama a využívá případných sociálních výhod společnosti*“. Ženy dobře situované, zabezpečené v rozhovorech nebyly respondenty vzpomenuy. S péčí o domácnost či děti pomáhá blízká rodina. Osobnost chybějícího mužského pohlaví „*může nahradit dědeček, strýc apod. Ovšem ne zcela*“.

Dotazovaní shodně připouštějí možnost vzniku a rozvoje poruch chování, nicméně nepřikládají tomu zásadní význam. Domnívají se, že toto souvisí pouze s typem výchovy jednoho rodiče, jež je „*vzorem veškerého jednání*“. Jako variantu poruch chování respondenti připouštějí lhaní.

Neúplná rodina se střídavou péčí je chápána jako rodina, kde jedinec žije v určitém pravidelném intervalu s matkou či otcem. Postoj respondentů k tomuto typu rodiny je spíše pesimistický. O funkčnosti uvažují pouze za předpokladu: „*... jasně stanovených pravidel ohledně výchovy dětí, efektivní komunikace, schopnosti, respektu a ochoty domluvy mezi*

rodiči. Největší problém spatřují v možném ovlivňování dětí ve vztahu k druhému rodiči. Jako jistá obava je vnímán i dětský prostor, stabilní rodinné zázemí“. Výchova je považována za nevhodnou s ohledem na vzdálenost bydliště rodičů nebo možné cyklické střídání školy.

O problémech vzniku a rozvoje poruch chování v rodině se střídavou péčí hovoří respondenti v souvislosti ve vztahu k rodičům. Odůvodněním je vztah rodičů založený pouze na jejich vlastním prospěchu, bez úcty a respektu k druhému. Respondenti se domnívají, že *„nevyjasněné vztahy mezi rodiči narušují harmonický vývoj dítěte, protože dítě si nedokáže představit, kdo je hodný, kdo zlý. Každých čtrnáct dnů někdo jiný“.* Respondenti se obávají *„využitelnosti situace pro další jednání dítěte.“* Přirovnávají k *„pokusům o vydírání.“* Faktorem vzniku a rozvoje poruch chování byli označeni rodiče, kteří nedodržují „fair-play“ vztahy, komunikaci, názory. Následně byla neúplná rodina se střídavou péčí označena za rizikovou z hlediska vzniku a rozvoje poruch chování.

4.6 Závěr z výzkumného šetření – interpretace

Praktická část bakalářská práce byla zaměřena na neúplnou rodinu jako možný faktor vzniku poruch chování (dále PCH). Cílem bylo zjistit, zda se oslovení respondenti domnívají, zda podíl na vzniku a rozvoji PCH může mít i neúplná rodina. Respektive prezentované typy v kapitole 2.1 teoretické části práce.

Na základě **dotazníkového šetření** byla zjištěna důležitost rodiny pro vývoj jedince. Respondenti se domnívají, že rozvrat rodiny nebo absence jednoho z rodičů může mít vliv na chování jedince a rovněž může mít vliv na vznik a rozvoj poruch chování.

Největší podíl na možném vzniku a rozvoji poruch chování, nejvyšší rizikovitost, spatřují v neúplných rodinách vzniklých rozvodem/rozchodem.

Neúplné rodiny vzniklé ovdověním respondenti nepovažují za rizikové z hlediska možného vzniku a rozvoje PCH. Hovoří o rodinách *„jako o více spolupracujících.“*

Neúplná rodina single-svobodné matky byla vyhodnocena jako riziková zvláště pro chybějící model opačného pohlaví dospělého jedince. Respondenti ji tedy považují za rizikovou.

Neúplné rodiny se střídavou mohou eliminovat výskyt možného vzniku a rozvoje PCH, a to za předpokladu jednotného rodičovského stylu ve výchově, názorech.

Za největší riziko spojené s neúplnou rodinou a možný faktor vzniku a rozvoje poruch chování respondenti označili neúplnou rodinu vzniklou rozvodem/rozchodem a rodinu single matky. Dále se shodně domnívají, že neúplná rodina může mít vliv na chování jedince. Rovněž se **může podílet na vzniku a rozvoji poruch chování**. Za nejvíce vnímané poruchy byly označeny dětská neposlušnost (ve smyslu neplnění pokynů rodičů, pedagogů, nerespektování norem), vzdorovitost (jako stupňovaná neposlušnost), lhaní (v souvislosti s nerespektováním pravidel). Někteří z respondentů zmiňují „*vydírání rodičů*“ ze strany dětí, „*pokusy o šikanu*“.

Rozhovorem byl, na základě šetření, **prokázán podíl neúplné rodiny na vzniku a rozvoji poruch chování**.

Neúplná rodina vzniklá rozvodem/rozchodem, jak vyplynulo z rozhovoru, se podílí na změně chování jedince, rovněž může být i faktorem vzniku a rozvoje PCH. Rozhovory ukázaly na PCH typu dětská neposlušnost, vzdorovitost, lhaní, ve výjimečných případech agrese. Dotazovaní hovoří i o „*pokusech vydírání*“.

Neúplná rodina vzniklá ovdověním, zde se respondenti domnívají, že k poruchám chování může dojít pouze pokud rodič rezignuje na svoje rodičovské povinnosti. Ovšem **PCH nepovažují v tomto případě za alarmující**. PCH bylo označeno lhaní.

V neúplné rodině single-svobodné matky dotazovaní **připouštějí vznik a rozvoj poruch chování**, nepřikládají mu zásadní význam. Domnívají se, že je určitá souvislost ve výchově pouze jedním rodičem. Lhaní uvádějí jako nejběžnější projev PCH.

Neúplná rodina se střídavou péčí, zde dotazovaní **hovoří o riziku pro vznik a rozvoj PCH**. Uvádějí rodiče samotné jako ovlivňující faktor vzniku a rozvoje PCH, zejména ve spojení, kdy nejsou schopni dodržovat pravidla komunikace a jednotné výchovy.

Při rozboru dat získaných z dotazníkového šetření a rozhovoru bylo zjištěno, že neúplnou rodinu můžeme považovat za možný faktor vzniku a rozvoje poruch chování.

4.7 Závěr – shrnutí výzkumu

V úvodu praktické části práce byl vytyčen výzkumný cíl, zda neúplná rodina může být možným faktorem pro vznik a rozvoj poruch chování. Šetřením mezi respondenty, jejich pohledu, byl zjištěn podíl neúplné rodiny na vzniku a rozvoji poruch chování.

Výzkumný problém stanovený vzhledem k cíli šetření, chápání poruch chování, byl rovněž zjištěn vztah v návaznosti na existenci prezentovaných typů neúplných rodin.

V rámci naplnění výzkumného cíle a problému byla vytvořena základní výzkumná otázka (ZVO). Tato otázka byla rozpracována na specifické výzkumné otázky (SVO). Otázky specifické měly za úkol bližší specifikaci problému-cíle. Z prováděného kvalitativní šetření, deskriptivními technikami, vplynuly odpovědi (odp.)

ZVO: Podílí se neúplná rodina na vzniku a rozvoji poruch chování?

Odp. ZVO: Neúplná rodina se podílí na vzniku a rozvoji poruch chování.

SVO1: Mají na vznik a rozvoj poruch chování vliv neúplné rodiny vzniklé rozvodem?

Odp. SVO1: Neúplné rodiny vzniklé rozvodem/rozchodem mají vliv na vznik a rozvoj poruch chování.

SVO2: Mají na vznik a rozvoj poruch chování vliv neúplné rodiny vzniklé ovdověním?

Odp. SVO2: Neúplné rodiny vzniklé ovdověním nemají vliv na vznik a rozvoj poruch chování.

SVO3: Mají na vznik a rozvoj poruch chování vliv neúplné rodiny single-svobodné matky?

Odp. SVO3: Neúplné rodiny single-svobodné matky mají vliv na vznik a rozvoj poruch chování.

SVO4: Mají na vznik a rozvoj poruch chování vliv neúplné rodiny se střídavou péčí?

Odp. SVO4: Neúplné rodiny se střídavou péčí mají vliv na vznik a rozvoj poruch chování.

Závěrem lze konstatovat, na základě výzkumného šetření, že neúplné rodiny uvedených typů mají vliv na vznik a rozvoj poruch chování. Výjimkou zůstává neúplná rodina vzniklá ovdověním. Nutné je i konstatovat, že respondenti, ve většině případů, nespatřují rozdíl mezi vznikem a rozvojem poruch chování.

ZÁVĚR

Bakalářská práce byla zaměřena na neúplnou rodinu jako možný faktor vzniku a rozvoje poruch chování. V teoretické části práce je zmiňována rodina a její podíl na vývoji jedince. Hovoří o rodině jako nejstarší společenské instituci se svými socializačními, ekonomickými, sexuálně-regulačními, reprodukčními funkcemi. O rodině jako sociálním útvaru, spojeném ve většině případů pokrevním poutem. Rodina je brána jako instituce ovlivňující další vývoj jedince i neopomenutelný socializační aspekt. Poskytuje a vytváří místo porozumění, bezpečí, stabilního zázemí apod. Rodina plní a z historického pohledu plnila určité funkce důležité při budování a uspokojování potřeb všech členů v kontextu s normami, které jsou uznávané danou společností. Podílí se na celoživotním procesu socializace, spojeném s osvojováním všeobecně uznávaných norem společnosti. Pomáhá jedinci začlenit se do společnosti. Významnou roli při rozvoji jedince sehrává matka. Samotný podíl na utváření osobnosti jedince hraje nejen individuální zkušenost, ale i další vnitřní a vnější činitele. Z hlediska vývoje osobnosti existují teorie, které ovšem nejsou jednotnou ucelenou teorií. Reprezentují výklad jedné určité oblasti – zrání, učení, plynulosti vývoje, nepřetržitosti. Rodina má důležitou roli vzhledem k možnému vzniku a rozvoji poruch chování, a to již z hlediska akceptace funkcí či naopak. Jedinec při svém vývoji a formování osobnosti může být ovlivněn nežádoucími styly jednání a vztahů v rodině. Dopad výše zmiňovaného může nastartovat nežádoucí jednání jedince. Rovněž dopady vlivu rozpadající se rodiny nebo absence jednoho z rodičů může s sebou nést negativní vlivy a postoje. Rozpady rodin působí psychickou zátěž a způsobují destabilizaci původních vztahů mezi rodiči, dětmi. Vznikají neúplné rodiny, které již dnes nejsou způsobeny pouze rozvodem/rozchodem, ovdověním. V dnešním moderní době jsou zcela běžné typy rodin single rodičů, zvláště matek. Příčiny této modifikace neúplné rodiny mohou být rozmanité. Z hlediska právního systému existují rodiny se střídavou péčí. Pokud pohlédneme na výchovu v neúplných rodinách, vždy nalezneme společného jmenovatele. Jde o absenci jednoho rodiče. Přes veškerou snahu vychovávat v neúplné rodině jedince jako plnohodnotného člověka společnosti, s možností adekvátního uplatnění nalézáme faktory ovlivňující snažení. Ve výše zmiňovaném modelu neúplné rodiny jde o model druhého pohlaví, který umožňuje vnímat běžné životní situace, model komunikace mezi dospělými, model komunikace mezi chybějícím rodičem a dítětem, vzájemné sociální interakce. Absence se projevuje ve změnách chování vedoucích až poruchovému, nežádoucímu typu chování.

V praktické části práce, na základě kvalitativního šetření, se potvrdila možnost vzniku a rozvoje poruch chování v neúplné rodině. Neúplná rodina je možným faktorem vzniku a rozvoje poruch chování. Z hlediska výsledků šetření největší podíl na rozvoji poruch chování je přisuzováno neúplné rodině vzniklé rozvodem/rozchodem. Mnohem opatrnější bylo vyjádření k rodině vzniklé ovdověním. Rodiny single matky i neúplné rodiny se střídavou péčí byly rovněž označeny jako možné pro vznik a rozvoj poruch chování. Ve prospěch výše uvedeného hovoří získaná a následně interpretovaná data z dotazníkového šetření a rozhovoru.

Závěrem lze tedy konstatovat: **Neúplná rodina je možným faktorem vzniku a rozvoje poruch chování.**

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

- DUNOVSKÝ, J. a HEGGERS, H. *Sociální pediatrie*. Praha: Avicenum, 1989.
- DUNOVSKÝ, J. *Dítě a poruchy rodiny*. Praha: Avicenum, 1986. Hálkova sbírka pediatrických prací.
- FISCHER, S. a ŠKODA, J. *Sociální patologie: analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Praha: Grada, 2009. Psyché. ISBN 978-80-247-2781-3.
- GAVORA, P. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2000. Edice pedagogické literatury. ISBN 80-85931-79-6.
- GEIST, B. *Sociologický slovník*. Praha: Victoria Publishing, 1993. ISBN 80-85605-28-7.
- HELUS, Z. *Úvod do sociální psychologie: (aktualizovaná témata pro studující učitelství)*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2001. ISBN 80-7290-054-4.
- CHRÁSKA, M. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Praha: Grada, 2007. Pedagogika. ISBN 978-80-247-1369-4.
- JEDLIČKA, R. *Psychický vývoj dítěte a výchova: jak porozumět socializačním obtížím*. Praha: Grada, 2017. Psyché. ISBN 978-80-271-0096-5.
- KOCUROVÁ, M. *Speciální pedagogika pro pomáhající profese*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2002. ISBN 80-7082-844-7.
- MÁROVÁ, Z., RADVANOVÁ, S. a MATĚJČEK, Z. *Výchova dětí v neúplné rodině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1975. Knihy pro rodiče.
- MATĚJČEK, Z. a DYTRYCH, Z. *Jak a proč nás trápí děti*. Praha: Grada, 1997. ISBN 80-7169-587-4.
- MATĚJČEK, Z. *Co děti nejvíc potřebují: eseje z dětské psychologie*. Praha: Portál, 1994. Rádcí pro rodiče a vychovatele.

- MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: SPN, 1992. Psychologická literatura. ISBN 80-04-25236-2.
- MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993. Studijní texty. ISBN 80-901424-7-8.
- MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. 2., upr. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2008. Studijní texty. ISBN 978-80-86429-87-8.
- MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*. Vyd. 2., upr. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002. Základy sociologie. ISBN 80-86429-05-9.
- PELIKÁN, J. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. 2., nezměn. vyd. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1916-3.
- POTOČÁROVÁ, Mária. *Pedagogika rodiny: teoretické východiská rodinnej výchovy*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2008. ISBN 978-80-223-2458-8.
- PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E. a MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. 7., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0403-9.
- RENOTIÉROVÁ, M. a LUDÍKOVÁ, L. *Speciální pedagogika*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003. Učebnice. ISBN 80-244-0646-2.
- ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem: [vývojová psychologie] : přepracované vydání*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7367-124-7
- SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. 3. vyd. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0217-2.
- STŘELEČEK, S. *Kapitoly z teorie a metodiky výchovy I*. Brno: Paido, 1998. Edice pedagogické literatury. ISBN 80-85931-61-3.
- ŠVARCOVÁ, E. *Úvod do etopedie*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2002. ISBN 80-7041-449-9.
- ŠVARCOVÁ, E. *Vybrané kapitoly z etopedie a sociální patologie: učební text*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2009. ISBN 978-80-7041-959-5.

ŠVAŘÍČEK, R. a ŠEĎOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0644-6.

VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémového dítěte školního věku*. V Praze: Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-488-8.

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Vyd. 5. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0225-7.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vyd. 2., dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012. ISBN 978-80-246-2153-1.

VESELÁ, R. *Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy*. 2. vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2005. ISBN 80-86432-93-9.

VOJTOVÁ, V. *Kapitoly z etopedie*. I., Přístupy k poruchám emocí a chování v současnosti. Brno: Masarykova univerzita, 2004. ISBN 80-210-3532-3.

VOJTOVÁ, V. *Úvod do etopedie: texty k distančnímu vzdělávání*. Brno: Paido, 2008. ISBN 978-80-7315-166-9.

SEZNAM ZKRATEK

apod. – a podobně

odp. – odpověď

SVO – specifická výzkumná otázka

TO – tazatelská otázka

tzn. – to znamená

ZVO – základní výzkumná otázka

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha A – Dotazník I

Příloha B – Rozhovor VII

Příloha A – Dotazník

1. Domníváte se, rodina je důležitým prvkem ve smysluplném vývoji jedince

- a) ano
- b) ne
- c) jiné

2. Považujete vztahy a vzorce chování v rodině za důležité při vývoji jedince

- a) ano
- b) ne
- c) nedokážu posoudit

3. Rozvrat úplné rodiny či absence jednoho z rodičů v rodině neúplné může mít vliv na chování jedince

- a) ano
- b) ne
- c) nedokážu posoudit

4. Může mít rozvrat rodiny či absence jednoho z rodičů vliv na vznik a rozvoj poruch chování (pokuste se objasnit proč)

- a) ano
- b) ne
- c) jiné uveďte

5. Jaké poruchy chování vnímáte jako nejvíce znatelné v kontextu s neúplnou rodinou

a) dětská neposlušnost (ve smyslu neplnění pokynů rodičů, pedagogů, nerespektování norem) a vzdorovitost (jako stupňovaná neposlušnost)

b) lhaní (v souvislosti s porušováním pravidel)

c) záškoláctví

d) šikana

e) agresivita

f) šikana

g) sebevraždy

h) jiné, uveďte

6. Domníváte se, že neúplná rodina je pro jedince významný faktor pro vznik a rozvoj poruch chování

a) ano

b) ne

7. Vyberte typ neúplné rodiny, kde se domníváte, že rizikovost vzniku a rozvoje poruch chování je nejvyšší

a) rodina vzniklá rozvodem/rozchodem

b) rodina vzniklá ovdověním

c) rodina single – svobodné matky

d) rodina se střídavou péčí

e) jiné – uveďte

8. Vyberte typy výchovy, které považujete za nejrizikovější z hlediska vzniku a rozvoje poruch chování

- a) výchova matkou
- b) výchova otcem
- c) výchova single – svobodnou matkou
- d) výchova se střídavou péčí

9. Vyberte výchovu, kterou považujete v neúplné rodině za nejvhodnější z hlediska eliminace poruch chování

- a) výchova matkou
- b) výchova otcem
- c) výchova single – svobodné matky
- e) výchova ve střídavé péči

10. Považujete absenci jednoho z rodičů/partnerů za rizikovou z hlediska možného vzniku a rozvoje poruch chování

- a) ano
- b) ne
- c) nedokážu posoudit

11. Za rizikovou výchovu v neúplné rodině považujete výchovu

- a) matky
- b) otce
- c) střídavou péčí
- d) single – svobodné matky

12. Domníváte se, že v neúplné rodině pouze s jedním rodičem chybí

- a) model opačného pohlaví
- b) vzor vztahů a norem jednání a chování mezi dospělými
- c) vzorce vztahů mezi rodiči a dětmi
- d) vše výše uvedené

13. Domníváte se, že výchova matek je považována za příliš

- a) starostlivou
- b) benevolentní
- c) bez možnosti vytvoření respektu potomků

14. Domníváte se, výchova v podání otců je

- a) benevolentní
- b) starostlivá
- c) s respektem
- d) jiná – uveďte

15. Domníváte se, že v neúplné rodině s výchovou otce/matky běžné starosti lépe zvládají

- a) matky
- b) otcové
- c) jiné – uveďte

16. Domníváte se, že v neúplné rodině dochází

- a) k přerozdělení rolí
- b) větší spolupráci

c) stmelení a utužení vztahů

d) jiné – uveďte

17. Přerozdělení rolí chápete jako

a) větší zapojení jedinců do chodu domácnosti

b) stanovení pravidel jednání

c) přijmutí nových rolí

d) jiné – uveďte

18. Z hlediska rozpadu rodiny děti více emočně vnímají

a) rozchod/rozvod

b) úmrtí jednoho z rodičů

c) neumím posoudit

19. Domníváte se, že střídavá výchova může eliminovat výskyt poruch chování

a) ano

b) ne

c) nedokážu posoudit

20. Domníváte se, že neúplná rodina se střídavou výchovou může být vhodná a funkční vzhledem ke smysluplnému rozvoji jedince

a) pokud ano – proč

b) pokud ne – proč

21. Domníváte se, že neúplná rodina s výchovou single matky je

a) novodobý fenomén

b) východisko z problémové situace (trestná činnost partnera, otec neuveden, zadaný)

- c) svobodné ženy dobře společensky situované, zajištěné se společenským uplatněním
- d) jiné

22. Domníváte se, že v kontextu s vývojem společnosti bude trend neúplných rodin

- a) stupňující
- b) neměnný
- c) snižující

23. V neúplné rodině vzniklé ovdověním je riziko poruch chování

- a) nižší, větší spolupráce a empatie
- b) vyšší v návaznosti na traumatickou událost
- c) nedokážu posoudit

24. Neúplná rodina single – svobodné matky může být pro vznik a rozvoj poruch chování

- a) riziková
- b) nežádoucí
- c) eliminující

Příloha B – Rozhovor (otázky)

ZVO: Neúplná rodina je jednou z příčin poruch chování. Jak se podílejí jednotlivé typy neúplných rodin na vzniku a rozvoji poruch chování?

SVO1: Mají na vznik a rozvoj poruch chování vliv neúplné rodiny vzniklé rozvodem?

TO1: Jak si vnímáte rodinu vzniklou rozvodem?

TO2: Domníváte se, že tato rodina je možný faktor vzniku a rozvoje poruch chování?

SVO2: Mají na vznik a rozvoj poruch chování vliv neúplné rodiny vzniklé ovdověním?

TO3: Jak chápete rodinu vzniklou ovdověním?

TO4: Jaký je váš pohled na možnost vzniku a rozvoje poruch chování v tomto typu rodiny?

SVO3: Mají na vznik a rozvoj poruch chování vliv neúplné rodiny single-svobodné matky?

TO5: Jak vnímáte rodinu single-svobodné matky?

TO6: Domníváte se, že typ této rodiny může být faktorem pro vznik a rozvoj poruch chování?

SVO4: Mají na vznik a rozvoj poruch chování vliv neúplné rodiny se střídavou péčí?

TO7: Jak vnímáte rodinu se střídavou péčí?

TO8: Jaký je váš pohled na vznik a rozvoj poruch chování v této rodině?

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Dana Vlachová

Obor: Speciální pedagogika - vychovatelství

Forma studia: kombinovaná

Název práce: Neúplná rodina jako možný faktor vzniku a rozvoje poruch chování

Rok: 2018

Počet stran textu bez příloh: 46

Celkový počet stran příloh: 7

Počet titulů českých použitých zdrojů: 33

Počet titulů zahraničních použitých zdrojů: 0

Počet internetových zdrojů: 0

Vedoucí práce: prof. PhDr. Miloslav Kodým, CSc.